

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

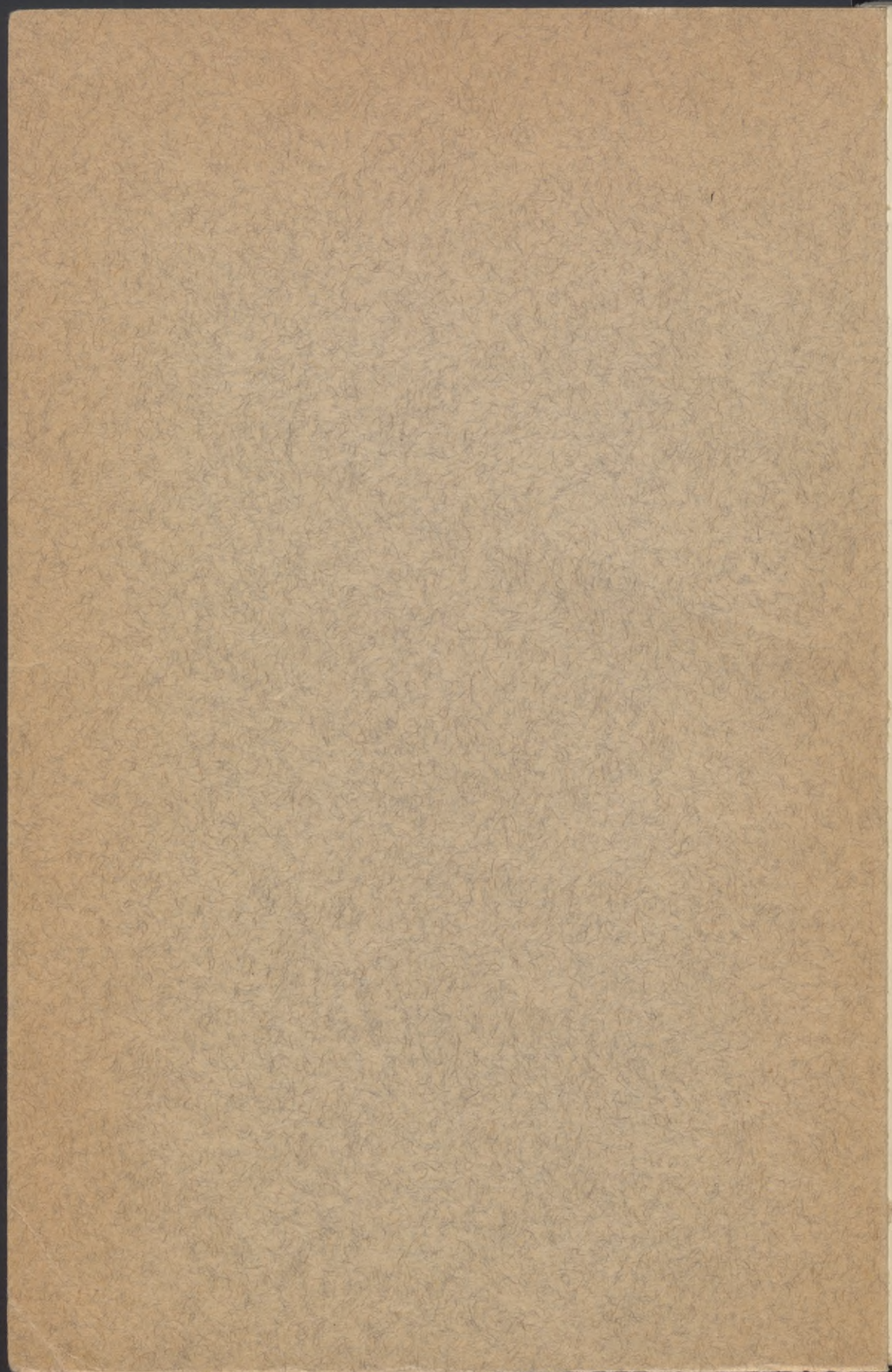
(C) Litterat
SV

Peterson, August

Kellgrens Dumboms lefuerne

1937

Från förf.
Bos h. h. h. h.
Lv.

August Peterson, Kallgöms Dumbans
Lebrone.

Lästr. av Modersmållärares förenings ersättning
1937.

sv. 38/399

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

2

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

KELLGRENS DUMBOMS LEFVERNE UPPLYSNINGS- DOKUMENT OCH SJÄLVBEKÄNNELSE

I.

S om modersmåslärare har jag mer än en gång märkt, vilket förbryllande intryck Dumboms Lefverne¹⁾ gör — på både lärare och elever. Väl är dikten synnerligen rolig att läsa, om man låter bli att kommentera den, men det är just det man inte kan. Vid ett försök till analys utan rådfrågande av auktoriteter visar det sig rätt snart, att ingen kan säga, var gränsen går mellan skämt och allvar. Och med ens slår det oss kanske, att diktens hjälte rentav inte gör skäl för sitt namn, Dumbom²⁾. Ibland verkar Dumbom ganska klok, ibland löjlig, mera sällan rent dum. Ja, jag undrar om någon kan hitta ett enda klart och otvetydigt belägg på Dumboms dumhet bland diktens alla 36 strofer. Det skulle i så fall vara Dumboms yttrande om »Kräftornas natur» eller om »Försynens nåd»,

Som floder öfver alt placerat
Der stora Städer stryka fram.

Men tänker man närmre efter, kan detta lika gärna vara sagt som ett bevis på Dumboms kvickhet. I varje fall är hans intelligens som vi skola se, så dominerande i en hel del strofer, att en sådan slutsats kan vara fullt berättigad.

Vidare bör det observeras, att åtskilliga strofer, t. ex. de nio första, inte alls handla om Dumboms själsegenskaper utan om kroppsliga egenheter och annat. Att Dumbom var längre till växten än andra människor, att han var vindögad, att han var »pojke förr än karl» etc. har tydligen inte det minsta att skaffa med dumhet. Det »dumma» i

¹⁾ I det följande förk. D. L.

²⁾ Enligt SAOB är beteckningen troligen en nybildning av Kellgren på Enbom (Pehr).

dessa inledande strofer ligger i själva den platt truistiska formuleringen, och den är skaldens, Kellgrens, om vilken man naturligtvis på sin höjd kan säga, att han *spelar dum*. Den strof jag nyss hämtade ett citat ur, förtjänar förresten att i detta sammanhang avtryckas i sin helhet:

Det fel han haft i ungdomsvåren,
At vara pojke förr än karl,
Man ganska visligt anmärkt har;
Men detta fel försvann med åren.

Som vi se, är det »Man», som här står för »dumheten», vilket väl är detsamma som »folk»! Ännu några exempel, för att vi skola få en försmak av att Dumboms dumhet är mycket tvivelaktig. Som sångare hade Dumbom svårt att hålla tonen, som charadlösare snoppade han fyndigt av »en näsvis Präst», som stilist älskade han att uttrycka sig tydligt och lätt. Var finns det någon dumhet här? F. ö. erinrar jag mig, att jag ofta under min uppväxttid hörde klokt och förståndigt folk uttala formeln »ju simplare, ju enklare» som en förnuftsappell. Är det inte både elakt och kvickt och elegant att karakterisera mathållningen på gästgivargårdarna i Småland så, som Dumbom gör det? Att komma av sig vid ingången, när man skall predika för första gången, kan ju hända vem som helst, likaså att bli »Placat utaf et enda rus».

Nå, men Dumboms förhållande till de olika vetenskaperna då! Läger han inte här i dagen en verklig inskränkthet, en självgod chrounschoughhs-mässighet? invänder läsaren. Jo, men bara till formen, inte till innehållet. I själva verket är han Kellgrens talesman i upplysningsfrågor, ja han är identisk med Kellgren¹), vilket jag hoppas kunna visa i det följande. Dumboms uttalande om äktenskapet är fränt och bittert men allt annat än dumt; hans yttrande om hur lätt det är att tåla att någon annan blir kritiserad är ock-

¹) Detta gäller inte stroforna om »Metaphysican» och om förhållandet mellan vers och prosa, vilka ytterst synas syfta på Thorild. Se nedan s.

så fränt, men fränheten är av det mest sympatiska slaget, ity att den riktar sig mot — Kellgren själv.

II.

Den ovan skisserade uppfattningen av D. L. är på vissa punkter helt ny, på andra innebär den ett radikalt fullföljande av åsikter, som ha framskyntat här och där gentemot en helt annan tolkning av dikten. Bland de skiftande meningarna om D. L. kan man urskilja två grundtyper. Enligt den ena, som synes ha blivit förhärskande, förkroppsligar Dumbom verkligen den mänskliga dumheten. Så ser Bernhard Elis Malmström i Dumbom en karaktär av »själfrevnad och själftrygghet i förening med den största inskränkthet»;¹⁾ Ljunggren har det något dunkla omdömet, att »det sunda förnuftet får i hvarje strof smaka narpiskan»; troligen menar han, att det sunda förnuftets vrångbild, snusförnuftet, representeras av Dumbom, enligt Ljunggren »en person, hvilken i och för sig sjelf icke egentligen intresserar».²⁾ Någon släktskap mellan Dumbom och Kellgren har Ljunggren tydligen inte velat känna vid, ännu mindre någon identitet! I ett par av våra något äldre läroböcker i litteraturhistoria går denna uppfattning igen.³⁾ Men längst åt detta håll går Hellen Lindgren, som i Dumbom ser »en högtidlig idiot», »den omedvetna ljusets fiende» och ur hans mun hör »den mänskliga fårahjordens lugna bräkande».⁴⁾ En yngre forskare, A. Forsström, står ännu på denna linje, då han talar om »denna burleska och kvicka satir över den allmänmänskliga dumheten».⁵⁾

¹⁾ Grunddragen af svenska vitterheten II, s. 160.

²⁾ Sv. Vitterhetens Häfder I, s. 496.

³⁾ Warburg karakteriserar i sin Sv. Litteraturhist. i Sammandrag (7 uppl. 1907) D. L. som »en löjligt godmodig framställning av snusförnuftigheten» (s. 75), och Steffen talar i sin kända lärobok om D. L. »vari den självsäkra inskränktheten på ett roande sätt förlöjligas».

⁴⁾ Sveriges vittra storhetstid, II, s. 75.

⁵⁾ Kellgren och Horatius (F. U. XXXIII, 1920, s. 11).

Till en annan uppfattning av D. L. ger egentligen redan G. A. Silfverstolpe signalen år 1796 i sin recension av Kellgrens Samlade Skrifter. Enligt Silfverstolpe är D. L. »et bevis huru smaken kan förlikas med bouffonneriet och et redbart förnuft framtränga under förklädningen af en skenbar dumhet». ¹⁾

III.

Dumboms Lefverne stod att läsa i Stockholms Posten ²⁾ den 1 nov. 1791. Som författare angavs Charadell. I den av N. v. Rosenstein ombesörjda upplagan av Kellgrens skrifter är den emellertid intagen, och ingen har någonsin tvivlat på Kellgrens författarskap.

Redan samtiden visste emellertid, att D. L. var en bearbetning efter ett främmande original, och Silfverstolpe kunde i sin nyssnämnda recension ange detta: »l'histoire du fameux la Palisse». Författaren till denna »histoire» var fransmannen La ~~Monnaie~~ ^{Monnoye}. Dikten hör till en genre, kallad vers niais (»dumverser»), som synes ha varit ganska flitigt odlad. Warburg påpekar ³⁾, att man läste, sjöng och efterbildade »slika chansons» i den Lenngren-Kellgrenska kretsen, »strof växte på strof af komisk gallimathias och hvad tysken kallar 'gemeinplätze', fru Lenn-

¹⁾ Litteratur Tidning 1796, s. 431. R. G:son Berg är inne på samma tankegång i en art. om D. L. i Sv. Dagbladet (22/10 1911). Han exemplifierar sin mening genom att peka på stroferna om äktenskapet, teologien, politiken, moralen och den sanna förtjänsten. I dessa och andra strofer sägas »oförytterliga samningar under skenet af den näivaste enkelhet, en kellgrensk satir af samma slag och samma syftning som många andra af hans dikter från detta skede». Warburg övergår i sin framställning i Schück och Warburg, III. Sv. Litt. hist. 1911 till Bergs uppfattning, den delas av Sylwan i J. H. Kellgren 1912 (s. 189), och Alving har i sin nya lärobok i litteraturhistoria anslutit sig till den.

²⁾ I det följande förk. St. P.

³⁾ Anna Maria Lenngren, s. 194—196.

gren gaf sitt bidrag i strofen (!) om kräftorna¹⁾, hvilka 'dö lefvande', och så vardt 'Dumboms lefverne' färdigt». Det bör observeras, att deltagarna i denna sällskapslek skulle bemöda sig att göra verserna så tokiga och befängda som möjligt och ändå förläna dem en viss högtidlig sannolikhet; här ha vi onekligen en hållpunkt för att »dumheten» i D. L. i första rummet är av formell natur, är ett resultat av vederbörande deltagares skicklighet; med rätta talar också Ljunggren om »qvicka dumheter».²⁾

Den fråga, som nu närmast intresserar oss, är vad som kan vara Kellgrens personliga egendom i D. L. Rent teoretiskt är det ju möjligt att även någon annan medlem av kretsen kan ha bidragit med någon strof; detta är väl emellertid knappast troligt på grund av att dikten till formen är så helgjuten, så typiskt kellgrensk i sin lapidarska elegans. Frågan ställer sig f. ö. olika för diktens båda huvudpartier; i stort sett kan man nämligen med Sylwan göra en sådan uppdelning: å ena sidan »de egentliga 'dumverserna', där själfva meningslösheten är det lustiga», och å andra sidan »isynnerhet senare hälften med utfallen mot teologien, moralen³⁾, metafysiken, medicinen», vilka na »en bestämd satirisk syftning».⁴⁾

Det visar sig nu vid en närmare undersökning, att Kellgren har förfarit synnerligen suveränt mot sin franska förlaga; Silfverstolpe talar också om »en oändeligen förbättrad imitation». Något annat var ju inte heller att vänta; det är Kellgrens sätt. »Det är honom nästan omöjligt att

¹⁾ Jfr Grafströms inledning till Franzéns skrifter. Om fru Lenn-grens förmenta författarskap till dessa strofer säger Sylwan: »traditionen bekräftas af inre skäl; det är här fråga om en så att säga visuell erfarenhet, som tillhörde hennes stil, men ej Kellgrens» (a. a. s. 190). Berg påpekar olikheten i versmelodi med övriga strofer (o. a. art.).

²⁾ a. a. s. 496.

³⁾ Att det inte kan vara fråga om ett »utfall mot moralen» utan om hävdandet av en positivt moralisk doktrin skall senare visas.

⁴⁾ a. a. s. 189. Nogare taget innehåller D. L. också ett tredje parti, det självbekännande. Se titeln på min uppsats! Mera härom nedan.

blott öfversätta», säger Atterbom¹⁾, och Forsström framhåller, att Kellgren gjort Marmontels tes till sin: »konsten at imitera är detsamma som konsten at försköna sit mönster». ²⁾

Helt naturligt är Kellgren mest beroende av originalet i de rena s. k. dumverserna, men även i de av upplysningspatos burna stroforna visar han som vi skola se vid ett par tillfällen sin vidunderliga förmåga att av en liten svag platthet i förlagan åstadkomma något fullkomligt otroligt. Rent kvantitativt är han t. o. m. betydligt mer beroende av originalet än vad Warburg, som gjort en jämförelse mellan de båda styckena, har observerat. Warburg har funnit, att fyra av Kellgrens strofer svara mot fyra hos La Monnaie.

Monnoye

Messieurs, vous plait-il d'ouir
L'air du fameux la Palisse?
Il pourra vous réjouir
Pourvu qu'il vous divertisse.
La Palisse eut peu de bien
Pour soutenir sa naissance;
Mais il ne manqua de rien
Dès qu'il fut dans l'abondance.

Go Herrar! länen mig ert öra
Til salig Dumboms Lefverne:
Om det ej ledsnar er at höra,
Så tör det roa er kanske³⁾.
Han föddes, enligt Ödets domar,
Helt naken hit på jordens ring;
Men sen han kom till rikedomar,
Så brast det honom ingenting.

¹⁾ Sv. Siare och Skalder VI, 2, s. 144 noten.

²⁾ a. a. s. 26.

³⁾ Här företer Kellgrens formulering en viss likhet med en tidigare bearbetning av La Monnaies text, gjord av uppsalastudenten P. Luth på 1760-talet (jfr E. Lewenhaupt, En svensk föregångare till »Dumboms lefverne», Nu 1877 s. 217—222):

Om Er behagar, kom och hör
Historien om Sigurd Sälle;
Ty om hon Er ej ledsen gör,
Så tör hon roa Er i ställe.

Ett studium av detta aktstycke visar f. ö., att Kellgren inte kan ha haft minsta »nytta» av det; bearbetningen är mycket fri men ännu tamare och uddlösare än originalet; Luth översatte inte detta, ännu mindre översatte han det »fullständigt», som Warburg påstår (Anna Maria Lenngren s. 195—196), vilket framgår redan därav, att det har 50 strofer, Luth bara 23.

Som vi se, en tämligen fullständig överensstämmelse mellan respektive inledningsstrofer. Warburg jämför vidare D. L:s strofer om vers och prosa samt om fysiken. Till dem återkommer jag strax. — Men, som jag nämnde, man kan allt få ut åtskilligt mera av en sådan jämförelse. Jag tar först ett par fall, där Kellgren fortfarande håller sig någorlunda troget till förlagan.

Il étoit affable & doux,
De l'humeur de feu son père;¹⁾
Et n'entroit guère en courroux,
Si ce n'est dans la colère.
Mieux que tout autre, il savoit
A la Cour son rôle;
Et jamais lorsqu'il buvoit,
Ne disoit une parole.

Til characteren from och god,
Var han ej snar at blifva retad;
Men sågs han någon gång förtretad,
Så var det uti vredesmod.
Et muntert lag han gärna väljde,
Men hatade alt fåfängt snack;
Teg nästan alltid när han sväljde,
Och sväljde alltid när han drack.

Så några exempel på fall, där likheten är så avlägsen, att man måste förutsätta, att Kellgren vid läsningen eller åhörandet av originalet har fått en association i en eller annan riktning av ett blott ord eller en vändning.²⁾ Hela den lilla anekdoten om den avsnäste prästen kan ha sin upprinnelse i dessa rader hos La Monnaie:

En matière de rébus
Il n'avoit pas son semblable;
S'il eût fait des impromptus³⁾,
Il en eût été capable.

Men det hvori han lyckats bäst
Var konsten at ta ut Charader; etc.

Kellgren passar här på att smuggla in litet verklighets-

¹⁾ = hans salig far. Jfr »salig Dumbom»!

²⁾ Det är självklart, att dessa exempel medtagas vida mindre för den filologiska akribiens skull än för att antyda, hur Kellgren gick till väga vid D. L:s tillkomst. När vi längre fram få se Kellgren höja sig från förlagans plattheter till högre rymder, kan det vara värdefullt att ha sett prov på hur han även i oviktigare detaljer lösgör sig från beroendet av denna.

³⁾ Jfr Dumboms blixtnabba svar till prästen!

gods från sin egen miljö; charadlösandet synes ha varit särskilt populärt just vid denna tid. Åren 1789—1791 betecknas rentav som Sveriges »Charade-Epoque» av en signatur i St. P. (17/1 1795), som också kallar sig Charadophilus.¹⁾ (Jfr Kellgrens signatur som auktor till D. L.: Charadell!). — Elakheten mot operan, där man liksom Dumbom inte »höll tonen», kan ha associerats fram av dessa ord hos fransmannen:

Mais il n'eût pas mal chanté²⁾,
S'il avoit voulu se taire.

Uttrycket »Höll Tal i Grenna, Tal i Trosa» är mycket betecknande för Kellgrens nedlåtande sätt att omnämna svenska provinsstäder, men det *kan* ha påverkats av följande strof hos La Monnaie:

Il voyageoit volontiers,
Courant par-tout le Royaume;
Quand il étoit à Poitiers
Il n'étoit point à Vendôme.³⁾

Till sin elakhet mot läkekonsten kan Kellgren ha fått stöten från orden:

Il consultoit rarement
Hypocrate & sa doctrine;

och det enda ordet »berceau» i versen
Bien instruit dès le berceau
kan ha gett upphov till strofen:⁴⁾

I *vaggan* hade han med nöd
En gammal Käring, som såg om-sig;

¹⁾ Uppgiften har jag först sett hos Sylwan, a. a. s. 231.

²⁾ Här har Luth:

När som han teg och jämväl då
Man kunde ej hans *tal* ogilla.

(Då intet annat angives äro alla kursiveringar av mig.)

³⁾ Här har Luth, liksom Kellgren, ett par svenska småstäder:

Men bodde städs i Örebro
Och var ej hemma uti Skara.

⁴⁾ Så mycket sannolikare som denna strof är den tredje i ordningen både hos La Monnaie och hos Kellgren.

Vardt derför illa sjuk — men kom-sig;
Och lefde sen alt til sin död.¹⁾
Med denna sistnämnda vers kan jämföras:
Et le jour de son trépas
Fut le dernier de sa vie.

Ännu något är att säga om D. L:s förhållande till Chanson sur le fameux La Palisse, men det gör sig bättre i ett större och viktigare sammanhang.

De rena »dumverser», som nu återstå, äro bara tre till antalet, nämligen följande:

Det fel han haft i ungdomsvåren,
At vara pojke förr än karl,
Man ganska visligt anmärkt har;
Men detta fel försvann med åren.

Til ingen man han afund bar;
Han såg väl ganska snett på alla;
Men det bör man ej lastbart kalla,
Ty han var vindögd, stackars karl.

Man äfven mycket folk hört klandra,
At han dem öfver axeln sett:
Om det så är, så har det skett
För det han längre var än andra.

Skulle något mera än kräftsstroferna i D. L. vara av fru Lenngren, så vore det väl dessa, i synnerhet de två sistnämnda, som på något sätt ha en smak av hennes obarmhärtiga, men dock så godmodiga kvinnoblick på männen, liksom av feminint skämt överhuvud, när det är som harmlösast. — Till sist vill jag påpeka,, att det allmänna intryck man får av Kellgrens formella överlägsenhet gentemot sin förlaga ingalunda är helt subjektivt. Ruben G:son

¹⁾ Omöjligt är det väl inte att Kellgren med en lätt omstilisering velat hufvästa minnet av sin egen livsfarliga sjukdom i sextonårsåldern (Atterbom, Sv. Siare och Skalder, VI, 2, s. 4).

Berg framhåller¹⁾, att detta parti av dikten är »en bollkastning med ord», »de mer eller mindre identiska uttrycken, satta emot varandra, som om de innehölle skilda saker — det är tekniken, som gör komisk verkan, när meningslösheterna föras fram med stor suffisans och aplomb, alldeles som antiteserna i den samtida vitterheten». Det kan tilläggas, att denna antitetiska byggnad är betydligt skarpare genomförd än hos La ~~Monnaie~~^a; jag ber särskilt få fästa uppmärksamheten på det faktum, att konjunktionen »men» nästan genomgående i de första stroferna skenbart tillspetsar antitesen.

IV.

Jag är mycket osäker, huruvida jag skall ta det som jag kallar för Kellgrens »självbekännelser» före eller efter de »vetenskapliga» stroferna. Flera av de »vetenskapliga» stroferna äro f. ö. också ett slags självbekännelser, djupt personliga som de äro. Efter mycket funderande hit och dit tar jag de »vetenskapliga» först, fastän »självbekännelserna» till formen nog bilda en naturligare övergång från de egentliga »dumverserna». Men jag vinner den fördelen, att jag får en naturlig utgångspunkt i La Monnaies dikt, och även den fördelen, att jag kan få sluta min framställning på samma sätt som Kellgren, med budet Känn dig själv!

La Monnaie har ett strofpar, som handlar om »fysiken» och ett av dess specialfenomen, ljuset. De lyda så:

Il expliqua doctement
La physique & la morale²⁾;
Et soutint qu'une jument
Est toujours une cavale.

¹⁾ o. a. art.

²⁾ Warburg har här »le monde». Min läsart efter La ~~Monnaie~~^a ~~Monnaie~~ Monnoye
Oeuvres choisies La Haye 1770. Rimmet kräver tydligen morale!

Par un discours sérieux
Il prouva que la berlue,
Et les autres maux des yeux,
Sont contraires à la vue.

Den svenska motsvarigheten är också en dubbelstrof¹⁾:

Som Physicus han vågat hysa
En tanka, något djerf kanske:
— Han trodde Ljuset skapt at lysa
Och menskjans öga för at se.

Men som han uti alt for varligt,
Så medgaf han, försigtigtvis,
At ljus för Tjufvarna var farligt,
Och för en Blind af ringa pris.

I den första franska strofen består lustigheten i att orden »jument» och »cavale» båda betyda »sto». Och i den andra säges ungefär, att om ögonen bländas eller ut-sättas för annan skadlig inverkan, så är detta inte bra för synen. Det finns således inget sammanhang mellan strof-erna, under det att Kellgren har gjort ett vidunderligt helt av sina. La Monnaie är givetvis i sin fulla rätt att använda »la physique» först i dess vanliga allmänna betydelse »naturvetenskap» och sedan mera i dess speciella betydelse »fysik», i det han undersöker ljusets verkan på ögonen; Kellgren har här helt hållit sig till termens speci-ella betydelse, d. v. s. bara skenbart, ty hans grepp på frågan är dubbeltydigt.

Kellgren har velat säga något om »fysiken», dess arbetsmetoder och dess begränsning, men han har också, och egentligen, velat säga något om upplysningen. Även om man anser detta senare som hans verkliga ärende, får man fördenskull inte förbise den förra synpunkten.

¹⁾ Warburg tar endast upp den första hos La Monnaie till jäm-förelse med den första i D. L.

Kellgren var inte alls naturvetenskapligt orienterad. Han såg utilitistiskt på naturvetenskapen; dess tillämplighet var för honom som för så många av hans samtida huvudsaken. Detta framgår tydligt av följande yttrande¹⁾: »Fysiken, så dåraktig, då hon på lysande gissningar bygger en värld som ej finnes, eller i förfarenhetens spår söker up-täckter, som äro utom vår värkningskrets». Kellgren vill m. a. o. ha sagt, att han tar avstånd från all spekulativ, rationalistisk naturvetenskap; han »tröttnar aldrig att häck-la cartesianisk filosofi», säger E. Ehnmark.²⁾ Han hyllar empirismen, om den inte drar för vittgående slutsatser ur sitt material. Jämföra vi nu detta med Dumboms ståndpunkt i »fysiken», så visar det sig, att den är exakt densamma som Kellgrens. Det inses genast, att denne är mycket ironisk, när han betecknar den »tanka», som Dumbom »vågat hysa» som »något djerf». Han menar naturligtvis raka motsatsen. Dumboms tanke är ju i högsta grad nykter; men ironien riktar sig inte mot Dumbom, utan mot den som är nog »dåraktig» att bygga på »lysande gissningar». Dumbom håller sig ju helt inom »vår värkningskrets». Och gå vi till nästa strof, heter det ju där om Dumbom, att han »uti alt for varligt» och gick fram »försigtigtvis».

Vad är nu allt detta? Det är en bekännelse till den empiristiska forskningsmetoden i Bacons och Bolingbrokes anda, en bekännelse som Dumbom har gemensam med Nils von Rosenstein i dennes bekanta skrift Om Upplysningen³⁾. Överensstämmelsen är nästan verbal. Så säger Rosenstein: »Erfarenheten är kunskapernas grund, men hon är långsam, enkel, försiktig, begär noggrannhet, tvekan

¹⁾ Både i företalet till Nya Handelsbibliothecet (1784) och i uppsatsen om Regeringskonstens behof af Philosophernas skrifter, Saml. skr. III, s. 254.

²⁾ Inl. till Ur den gamla St. P. (1931), s. 12.

³⁾ Fullständig titel: Försök till en Afhandling Om Upplysningen, till dess Beskaffenhet, Nyttan och Nödvändighet för Samhället, understödt Kongl. Wetenskaps-Akademien vid Præsidi nedläggande, den 26 Augusti 1789.

och *varsamhet*». ¹⁾ Men han överensstämmer inte bara med Dumbom, utan också med Kellgren i dennes ovan anförda synpunkter på »fysiken»: »Vettenskaperna skola förklara hvad vi känna och veta; der förklaringarna tryta, blyges man att erkänna okunnigheten och heldre än att underkasta sig denna förödmjukelse, tillgriper man *gissningar*». ²⁾ Vidare: »De (d. v. s. gissningarna) leda alltid till villfarelse, så snart de föra utom kretsen af möjlig erfarenhet».

Åt denna naturvetenskapliga kardinaldygd ägnar G. Adlerbeth, året innan D. L. skrevs, en ingående uppmärksamhet. ³⁾ Han finner bl. a., att »blanningen mellan Physik och Metaphysik var både äldsta och största hindret för den förstnämndas tillväxt». ⁴⁾ Han refererar Bacons metodlära ganska ingående, vilket genast höres av hans uppläggning av problemet, då han kräver *varsamhet* inte bara i »sjelfva Observationerna» utan också i »de Slutsatser som af observationerna dragas». ⁵⁾ Vidare har han en tämligen vidlyftig utredning om »läran om ljuset», där han visserligen medger, att man lyckats mäta ljusets hastighet o. a. rent kvantitativa »omständigheter», men också klart hävdar, att man ingenting vet om »sättet huru ljuset upväckes och fortplantas»; både Newtons emanationsteori och Huygens undulationsteori avfärdas som »gräl», vilket kan ha passat Dumbom, när han trodde »Ljuset skapt at lysa och menskjans öga för at se».

Men Kellgren kunde inte stanna vid vetenskapens »fysiska» sida. Han måste över till den »moraliska», ⁶⁾ trots

¹⁾ Saml. skr. II, s. 165.

²⁾ a. a. s. 159.

³⁾ Tal om en Philosophisk *Varsamhet* vid Naturens betraktande, hållet vid Præsidiij nedläggande uti Kongl. Vetenskaps-Academien den 15 maji 1790.

⁴⁾ a. a. s. 11.

⁵⁾ a. a. s. 14.

⁶⁾ Rosenstein: »kunskaperna om kroppar kalla vi fysiska eller naturkunnighet. De åter, som angå vår själ, dess förmögenheter, dess verkningar kalla vi moraliska» (a. a. s. 155).

sin ofta fingerade materialism. Redan i Mina Löjen deklarerar han, att han skrattar åt de lärdes konst

At känna noga jordens klot,
Och hvilken väg des rullning tager,
Men ej den kraft som hjertat drager
Och ej des brist, och ej des bot.

»Människan» är m. a. o. hans huvudintresse, men inte bara människan som individ utan lika mycket som samsfundsvarelse. I hans ord om ljuset ligger dolt ett av upplysningsrörelsens allra viktigaste spörsmål: om upplysningen kan bli allas egendom, eller om den inte rentav kan vara skadlig för somliga.

Att »ljuset» symboliserar »upplysningen» är så självklart, att det kan synas helt onödigt att uppehålla sig vid den saken; man behöver ju bara titta på Chodowieckis bilder eller tänka på hur Kellgren översätter Wielands *Die Feinde der Aufklärung* med Ljusets Fiender och i den dikten genomför symboliken konsekvent. Men jag tror ändå, att vi måste stanna ett ögonblick i begrundan och vörndnad. Med all den uppskattning man visat upplysningsmännen, har man inte ändå underskattat det religiösa i deras patos? Naturlig religion betyder väl inget annat än tron på det en gång för alla uppenbarade förståndets ljus¹⁾, som är gudomligt till sitt ursprung och väsen²⁾. Bland encyclopedisterna ansågo Diderot, Turgot och de Jaucourt de primitiva folkens stjärn- och speciellt soldyrkan som ett uttryck för denna naturliga religion³⁾. Och att det inte så mycket

¹⁾ I franskan är termen »les lumières de la raison» vida vanligare än »l'éclaircissement».

²⁾ Det kunde vara lockande att här gå in på sammanhanget med det »lumen naturale», som alltifrån Augustinus, över Thomas ab Aquino och till Descartes och Leibniz, spelar en så avgörande roll i läran om »de medfödda idéerna» (se Petzäll, Begreppet medfödda i 1600-talets filosofi; passim). Det skulle emellertid föra för långt; jag hoppas få ta upp saken i en särskild undersökning om upplysningens ljussymbol.

³⁾ Se Hubert, *Les sciences sociales dans l'Encyclopedie*, kap. *Les croyances religieuses*, s. 228.

är bibelns uppenbarade religion man vill komma åt, utan mera de »historiskt» uppkomna kultbruken, sekternas »secessio», det visar på ett slående sätt art. Morale i l'Encyclopedie: »Il nous manque peut-être un ouvrage philosophique, sur la conformité de la morale de l'Évangile avec les lumières de la droite raison; car l'une & l'autre marchent d'un pas égal, & ne peuvent être séparées»¹⁾. — Den nyktre Rosenstein blir gripen: »Sen det majestätliga ljus, som för oss upptäcker naturens yta, som leder våra fjät på det klot, der vi äro fästade! Detta ljus är upplysningens sinnebild, och af ljus har upplysningen fått sitt namn»²⁾. Vi ha emellertid i Sverige en skrift om upplysningen, som inte tycks ha blivit vidare beaktad, fastän Kellgren enligt bouppteckningen hade den i sitt bibliotek. Dess författare³⁾ är matematiklektorn och rektorn i Härnösand Pehr Hellzén, sedermera kyrkoherde. Denna skrift andas en sant religiös hänförelse för upplysningen, »et Gudomligt ljus», och ser i denna ett verk av Kyrkans Herre, »ljusets och vishetens evige Fader, hvilkens klara ögnakast, igenomträngande alla verldsrymder, såg uppå denna jordens vrå et elände»; »En utkorelses rätt för oss lika obegriplig, som lycksalig beslutades i Högden; och Herren lät Uplysningens Ande nedsänka sig öfver Nordens kalla luftstreck, at här i sin klarhet hvilande upplysa de dödligas vägar, och at derifrån bortjaga mörkrets lastfulla och olyckliga skuggor». Är inte detta samma patos som Kellgrens i Man äger ej snille för det man är galen:

Från dårskap är all last: all dygd af ljuset är!

¹⁾ I sin skrift Om falsk och sann Upplysning med afseende på religionen (1811) är Geijer helt naturligt ganska elak mot 1700-talsupplysningens förmätenhet; det kuriösa är emellertid, att han fränkänner sens commun-filosofien vetenskapligt värde, därför att den för mycket är grundad på *tro!* (s. 82 ff.).

²⁾ a. a. s. 176—177.

³⁾ Den fullständiga titeln lyder: Tal om Uplysningens verkan på människors och samhällens sällhet, hållet vid invigningen utaf Nya Läro-Huset i Hernösand den 20 Junii 1791. Talet är tryckt i Stockholm 1794.

Är det någon tillfällighet, att den officiellt gudlöse Kellgren i samma stora dikt klagar över att »Religionen blöder», då mörkmännen rusta sig till strid mot ljuset, eller att han i sina anmärkningar till samma poem vill värna »Religionens helgd» och ropar till varje ädel yngling att följa »Snilletts gudomliga röst»? Är skillnaden mellan Hellzén och Kellgren så stor? Förvisso icke.

Mot denna bakgrund bör Dumboms ord ses:

Han *trodde Ljuset skapt*¹⁾ *at lysa*;
detta är en verklig trosbekännelse.²⁾

Kellgrens upplysningpatos är äkta; om den saken kan det inte råda något tvivel. Men att han pendlade mellan optimism och pessimism i fråga om upplysningens möjligheter, är ju inte så konstigt. Det gjorde de flesta av de större andarna i denna tid. Dels korsa två starka strömningar varandra, av vilka den ena reservationslöst bejaktar kultur, utveckling, civilisation, under det den andra sätter dessa värden i fråga, om den inte rentav förnekar dem³⁾, dels kunna dessa synpunkter kämpa om herraväldet inom samma själ. Rousseau var långt ifrån ensam om sin ståndpunkt, han bara förkroppsligade den ena strömningen fastare än någon annan. Kellgren är i ett par artiklar i St.

¹⁾ Tanken föres till bibelns skapelseberättelse: »Och Gud sade: 'Varde ljus'; och det vardt ljus. Och Gud såg, att ljuset var godt; och Gud skilde ljuset från mörkret» (Gen. I, 3—4).

²⁾ Denne man, som trodde »Ljuset *skapt* at lysa», skiljer han sig verkligen så förskräckligt mycket från den, som skrev — *Nya Skapelsen?*

Och ljuset kom, och lifvet tändes,
En själ i stela massan flöt;

Detta skrevs 1790, D. L. 1791, och 1792 heter det i Ljusets Fiender:

Ljus kom — en allmän fröjd
Vid denna syn.

Har nu ljuset av 1791 och 1792 utsläckt ljuset av 1790? Eller är det helt enkelt frågan om i grunden samma ljus? Det är det nog, men jag ber att få återkomma till saken i annat sammanhang.

³⁾ Oskar Ewald, *Die französische Aufklärungsphilosophie*, s. 142—143.

P. vid 1780-talets mitt, som Lamm visat¹⁾, mycket pessimistisk beträffande upplysningens välsignelse, samtidigt som han kan dela encyklopedisternas »kolartro på det mänskliga framsteget»²⁾. Det synes mig nu, som om denna hans intellektuella oro skarpt återspeglades i de båda verserna om ljusets verkan på tjuvarna och de blinda.

At ljus för Tjuvarna var farligt.

Denna sats utgör till formen en humoristisk inskränkning av ljusets egentliga uppgift; till innehållet är den en positiv bekännelse till upplysningen. »Tjuvarna» betyder här hela det mörksens följe, som Kellgren bekämpade så lidelsefullt genom att obarmhärtigt rikta förnuftets strålkastare på det; i Ljusets Fiender framföras en hel mängd typer för ljusskygg hantering, bl. a. en verklig tjuv; i Man äger ej snille behandlas mörkmännen som asociala individer:

När Samfunds-lugnet störs, och villan upprätt bär

Mot sanningen den arm, som sveket hemligt stöder.

Upplysningen är en samfundsbyggande kraft; encyklopedien fattar för första gången med full klarhet vetandet (ljuset) som en social funktion, framhåller Cassirer³⁾, grundvalen för alla politiska och alla etiska strävanden. Negativt uttrycker Dumbom samma sak, och Rosenstein varnar regeringarna för att hålla folket i mörker: »Ty att mörkret är nyttigt för elaka afsigter, det kan af ingen bestridas»⁴⁾. Upplysningens dygdeideal var det sokratiska: dygd är vetande. Den rätta insikten skall förjaga lasten.

Och för en Blind af ringa pris.

Voltaire säger en gång i ett brev till d'Alembert⁵⁾: »On n'a jamais prétendu d'éclairer les cordonniers et les ser-vantes, c'est le partage des apôtres». Denna intelligens-

¹⁾ Bidrag till kännedomen om Kellgrens journalistiska verksamhet i Stockholmsposten, Samlaren 1913, s. 140 ff.

²⁾ a. a. s. 139.

³⁾ Die Philosophie der Aufklärung s. 361.

⁴⁾ a. a. s. 385.

⁵⁾ Ewald, a. a. s. 163 (och s. 67).

aristokratiska ståndpunkt är långtifrån den enda bland upplysningsmännen. Sålunda tror Condorcet orubbligt på »le perfectionnement réel de l'homme»: »Il arrivera donc, ce moment où le soleil n'éclairera plus sur la terre que des hommes libres, ne reconnaissant d'autre maître que leur raison»¹⁾. Kellgren gäller nog för att vara Voltaires lärjunge även på denna punkt; hans många föraktfulla yttranden om »hopen» tyda på det. Men egentligen är detta mer ett uttryck för den bitterhet han kunde känna inför den skenbara hopplösheten i kampen mot allsköns nyare vidskepelse, som tycktes trotsa upplysningen. I ett märkligt brev till Rosenstein (7/8 1789) förråder han emellertid, att han på allvar är i färd med att överge sin intelligensaristokratiska ståndpunkt. Han hade väntat sig mycket av franska revolutionen, och det är med grämlse han konstaterar dess blodiga förlöpningsar. Men med ännu starkare bitterhet opponerar han sig mot de »mörksens Apostlar», som skyndat sig att förklara våldshandlingarna som en följd av upplysningen²⁾. Han drives in på den tankegången: »om ej enda preservativet och remedien mot hopen orolighet vore att upplysa sjelfva hopen så väl, att de tydeligen sågo sitt eget bästa förenadt med det allmänna lugnet». Svårigheterna inser han: »Men här kommer den stora frågan: Är det möjligt för hopen att nåsin vinna denna upplysning?» I svaret är han »försiktig», liksom Dumbom: »Det är detta man *kanhända ej nog säkert kan påstå, men ock ännu mindre neka*, till dess att man tagit samma möda och väg att bibringa äfven den ringaste classen ljus, sanning och dygd, som man härtills tagit, att inpumpa mörker, villfarelse och tro». Han fortsätter: »Om den allmänhet vi nu äga ej är värd at läsa hvad en upplyst Man skrifver, om sannerligen dess bifall föga hvarken kan väntas eller hedra, om det blir en nödvändighet at ge hoppet förloradt om någon sensus com-

¹⁾ Esquisse d'un Tableau historique des progrès de l'esprit humain, Oeuvres, T. 8, s. 330.

²⁾ Synpunkten återfinnes hos Rosenstein, a. a. s. 380, not**.

munis, mindre upplysning här i landet ännu på en 5 eller 6 generationer, så måste dock tiden, ehuru sent, en gång komma, då Snillet och Sanningen skola njuta sin rätt». Som vi se, på djupet samma utvecklingstro som Condorcets. Redan genom sin definition av upplysningen visar Kant¹⁾, att han har en liknande syn på saken: »Aufklärung ist der Ausgang des Menschen aus seiner selbst verschuldeten Unmündigkeit». Men han tror av samma skäl som Kellgren inte på revolutionära förbättringar av samhället: »Daher kann ein Publikum nur langsam zur Aufklärung gelangen».

Redan före franska revolutionen hade emellertid Kellgren varit inne på folkupplysningstanken. I en uppsats i St. P. (1780, nr. 178)²⁾ kräver han, i vändningar som påminna om Dumboms ord, av de sant upplyste, att de skola »göra sanningen älskad eller åtminstone drägelig, ej framsläppa till hopen mer än *en stråle i sänder, för at ej såra des ögon*». Och vännen Rosenstein plågas av samma problemställning³⁾: »Men skall ljuset hos mängden, särdeles hos den lägre och talrikaste klassen af medborgare, någonsin blifva fullkomligt, någonsin annat än halft och skimrande?» Ett klart svar lämnar han inte, men han tvekar inte om att en upplysning måste gå långsamt. Han varkunnar sig över den blinda hopen ännu mera likt Dumbom än vad vi nyss sågo Kellgren göra⁴⁾: »De upplyste böra anse sig såsom *ögon-läkare och med varsamhet släppa ljuset i de ögon, dem de öppnat*».

Med allt detta som bakgrund ser det ut, som om man skulle våga tolka stroferna om ljuset som ett komprimerat uttryck för Kellgrens själsstrider för franska revolutionens skull, som slutakten i ett själsdrama, vilket av den aristokratiska republikanen gjorde en demokratisk repub-

¹⁾ Was ist Aufklärung? Berlinische Monatsschrift, dec. 1784, s. 481 ff.

²⁾ Lamm, a. a. s. 129.

³⁾ a. a. s. 385.

⁴⁾ a. a. s. 384.

likan. Till förtydligande av vad jag menar, vill jag göra en »översättning» av stroforna: Kellgren trodde på upplysningens mission, därför att den representerade det »naturliga ljuset», det »allmänna förnuftet». Han trodde också på upplysningens makt att besegra det onda, men såg med sorg, hur många medmänniskor och medborgare, som voro blinda. Det slog honom som en uppenbarelse, att det inte kunde räcka med att leda de blinda; de måste göras seende, om det än skulle dröja många generationer.

Men vi äro ännu inte riktigt färdiga med »ljusstroforna». Den »varsamhet» Kellgren och Rosenstein lägger i dagen är, som vi nyss ha sett, inte bara en bekännelse till den empiriska metoden. Den är även ett uttryck för deras personlighet. Vad Rosenstein beträffar, är detta inte så märkvärdigt. Hela hans skrift Om Upplysningen präglas av en nästan för långt driven »varsamhet» och »försiktighet». Var den eldige, livlige Kellgren »försiktig» och »varsam»? Nej, inte i betydelsen opportun. Men i hela sin bildningssträvan¹⁾ var han det, försiktig i betydelsen måttfull, rädd för överdrifter, både i livsåskådningen (fanatism) och stilen (»yra»). Han var, utan att någonsin bli tam, anhängare av »juste milieu». Axel Forsström har i sin värdefulla skrift²⁾, visat upp hur flera av hans dikter direkt återspegla Horatii aurea mediocritasideal. Så i Ljusets Fiender, där Lucidor förkunnar »den visa måttan»:

At utan Vishet, Gräns och Mått
Skall sjelfva Dygden bli ett brott.

Detta är en fri omdiktning av Horatii Ep. I:6, v. 15—16. Och Forsström visar vidare, hur det horatianska »uirtus est medium uitiorum» (Ep. I:18, v. 9) illustreras av Kellgren »med en rad groteska exempel»:

Hvad nyttigt kan ej skadligt bli?
Sömn stärker — sömn blir *Lethargie*;

¹⁾ I rak motsats härtill tecknas »hopens» andliga signum enligt en »Reflexion» i St. P. (1779) som »ett förhastadt eller otillräckligt sakernas beskådande», vilket jämföras med den rena okunnigheten.

²⁾ a. a. s. 56 ff.

Mat föder — mat ger *Obstructioner*;

Öl värmer — öl ger *Strangucie* o. s. v.

Vidare anför Forsström »Paddan och Tjuren» (1779), byggd på Ep. I:17, v. 36:

Non cuivis homini contingit adire Corinthum.

Samma tanke i »Nytt Försök till orimrad Vers (1783) och förut i odet »Til Grefve Gyllenberg (1781), i »Bref til W*** som begärt af Författaren en Lofsång öfver Nicander» (1781) samt i det efterlämnade fragmentet Satir öfver Förtjensten. Och t. o. m. den stora straffdikten Man äger ej snille, är, som först Sverker Ek påpekat¹⁾, på väsentliga punkter en omarbetning av Ep. I: 19. Och de tänkvärda raderna²⁾

Nej Vishet, Vishet³⁾ sjelf är stängd af krets och mått,
Stig öfver, eller vik — och du är fänans like

gå tillbaka på Sat. I:1, 106—107:

est modus in rebus, sunt certi denique fines,
quos ultra citraque nequit consistere rectum.

Här är upplysningens »antika sida»; dess »moderna» heter socialt patos.

*

Även andra strofer i D. L. måste ses i belysningen av måttfullhetens kardinaldygd, anpassad efter upplysningens idéer och stämplad av Kellgrens personlighet.

Theologien höll han på
I tretti år med, vid sin pipa;
Men kunde aldrig rätt begripa
Hvad ingen menskja kan förstå.

Ruben G:son Berg⁴⁾ betecknade denna ståndpunkt i

¹⁾ Forsström a. a. s. 61.

²⁾ Som vi nyss sågo nästan verbalt lika i Ljusets Fiender.

³⁾ Fru Lenngren ger denna dygd en rolig formulering:

försiktighet den kloka gumman,
den, jämte känslig *glättighet*,
är af all vishet hufvudsumman.

(Några ord till min K. Dotter).

⁴⁾ a. a. art.

teologien som voltairianism. Och det är tydligt, att så är. Att Kellgren skulle ha suttit »tretti år» »vid sin pipa» och grubblat över teologiska problem, är naturligtvis orimligt; han skulle då ha varit »teolog» sedan sitt elfte år. Uttrycket frammanar snarare bilden av en svensk prästman (kanske rentav Kellgrens far eller bror?), men detta hindrar inte, att Dumboms teologiska resultat till punkt och pricka stämmer överens med Kellgrens. Dennes allmänna skepsis mot teologien, »denna mörka och barbariska vetenskap», är ju nogsam bekant. Men hans identitet med Dumbom är klar, om vi tänka på hans egna ord i Strödda reflexioner af Philosophen på Landsvägen: »Det är tvänne saker, som aldrig Allmänheten kan läras: at förstå det simpla och at ej förstå det obegripliga». Dumbom kunde inte begripa det oförståeliga, vilket torde vara detsamma. Ergo hörde han inte till »allmänheten», »hopen», inte heller till »prästpöbeln», som Kellgren ibland talar om, utan till »filosoferna». I Kungörelse om Sällskapet Pro Seusu Communi (tes 7) en liknande tanke: »För 7 sekler tillbaka trodde man alt hvad man ej begrep, emedan man ingenting visste; nu vet man mycket, som man ej begriper, och därför tror man alt».

Må hvem som kan, och hvem som vill,
Sin flygt åt högre rymder spanna;
Den vise Dumboms sats var denna:
»Jag lefver hälst, när jag är til».

Troligen har det aldrig observerats, att denna strof har sin nästan exakta motsvarighet i Kellgrens Satir öfver Förtjänsten, där det heter:

Må hvem som vill sig här med hoppet föda
Om evigt lif en gång ibland de döda.
Jag lefver häldst så länge jag är til.

Forsström¹⁾ har, utan att göra denna sammanställning, visat att den sistnämnda versionen hör hemma bland Kell-

¹⁾ a. a. s. 37 ff.

grens många versifierade prov på antik hädonism, närmast i Horatii stil, blandad med modern materialism i La Mettries anda. Det räcker med att citera ett par av Forsström anförda horatiusställen, för att hela sammanhanget skall stå klart: »mors ultima linea rerumst», »pulus et umbra sumus» och, med ännu tydligare överensstämmelse med Dumbom: »carpe diem, quam minimum credula postero (Od. I: 11, v. 8). Men nog vill det synas, som om formuleringen både i D. L. och i den postuma dikten innebure någon avdämpning av ungdomsårens libertinistiska materialism. Kellgren var ju under sina senare år inte främmande för »Platos av evighetsljus omstrålade Erosdikt»¹⁾, och i »Sigvarth och Hilma» hör han, hur »Hilmas röst på andra stranden ropar». Om han då, icke desto mindre, återigen tyr sig till materialismen, så ligger i hans ord mera tolerans, mera skepsis, ja mera försiktighet, vilket gör att vi snarare tänka på Voltaires tveksamma yttrande angående odödligheten: »je ne veux ni l'affirmer ni le nier; je n'ai de preuve ni pour ni contre»²⁾. Och jag har verkligen svårt att tro, att uttrycket »den vise Dumbom» skulle vara bara en ordlek, närmast innebärande drift med snusförnuftigheten. Att Dumbom inte går över vetandets gränser, är, som vi redan ha sett inte annat än vad man har rätt att vänta av den sanne upplysningsmannen, och just därför blir »den vise Dumbom» en hederstitel. Troligen har Kellgren inte läst följande uttalande av Thorild i ett brev till Heurlin (23/2 1782), men det är så betecknande för sin upphovsman och går så stick i stäv mot Kellgrens mediocritasideal, att jag inte kan låta bli att anföras det. »Det gifves kloka dumhufvuden, för hvilka en tanke öfver deras krets är en galenskap eller ett mysterium. För allmänna hopen måste man vara — galen eller gudomlig. Det tredje ges icke: eller är, att vara halfklok.»³⁾ Med »den vise Dumbom» valde Kell-

¹⁾ Forsström, a. a. s. 40.

²⁾ Lettres de Memmius à Cicéron (1771), Oeuvres 28, s. 459.

³⁾ Ljunggren, Sv. Vitt. Häfder I, s. 225.

gren det tredje alternativet, med- eller omedvetet. Är det förresten inte ganska betecknande, att Voltaire har sett på sig själv på samma sätt som Kellgren? Jag tänker på Voltaires filosofiska arbete *Le philosophe ignorant*, i vilket han lagt ned summan av sin skeptiska levnadsvishet. Det kan väl rentav hända, att »den vise Dumbom» är Kellgrens högst privata och originella översättning av Voltaires »*Le philosophe ignorant*». Saken ligger väl så till, att både Voltaire och Kellgren gentemot många av tidens thorildska genier gärna ha antagit titeln »dumbom», hellre än att förväxlas med någon av dem. Dumbom är alltså i gott sällskap, vilket ytterligare kan utökas med de stora skeptikerna Montaigne och Holberg, den förre med sitt *Que sais-je?*, ibland utbytt mot *ye ne comprend pas*, och den senare med sitt »heri vil jeg ikke decidere». Namnet Sokrates träder också inom synranden. Ser man uttrycket »den vise Dumbom» i detta större sammanhang¹), frestas man att fatta det som ett slags skepticisms ekvivalent till »*docta ignorantia*».

Nu kan också tiden vara inne att göra ytterligare en gränsreglering. Vi ha redan sett, att D. L. ger oss någonting helt annat än de »*vers niais*», som voro dess förebilder. Det bör emellertid observeras, att varken D. L. eller *vers niais* ha mycket att skaffa med de ironiska hyllningar av dumheten, som också voro mycket populära under upplysningstiden och varit det, alltsedan Erasmus av Rotterdam skrev sin *Dumhetens lov*. Jag pekar på Voltaires komiskt uppstyltade apostrofering av gudinnan Sottise i *La Pucelles* tredje sång, på Neckers en smula snusförnuftigt hållna avhandling »*Sur le Bonheur des Sots*» med ledmotivet: »*Pour être heureux, il faut être un Sot*», eller på

¹) T. o. m. Fru Lenngren är inne på frågan: Var mänskja,
 Betti, är en bok,
 Lär dig at fatta rätt des värde;
 Och mins at oftast af en tok
 Den vise någon visdom lärde.

Ett i Stockholm spelat teaterstycke hette Den förnuftige Token!

Jean Pauls »Lob der Dummheit» (1781). Hos oss är redan Dalin i Argus och i Fabel til H. K. H. Kronprinsen inne på detta tema, det behandlas av Bergeström i »Dumhetens Beröm», av Fru Lenngren i Testamentet och av Kellgren i den bekanta Konsten at göra lycka¹⁾:

Min kära gosse, blif et fån,
Så går dig allting väl i händer.

Grundtonen i upplysningsrepresentanternas ironiska hyllning av dumheten är intelligensaristokratens tragiska pessimism, ett slags galghumoristiskt uppfattad rousseanism, som bekant stundom sträckande sig ända därhän, att djuret är lyckligt — människan (i synnerhet den reflekterande) olycklig²⁾.

Att f. ö. varken Voltaire eller Kellgren behövde riskera att bli tagna för verkliga dumbomar, är självklart. Deras »dumhet» är insikt om deras egen begränsning, ett slags självkänedom i sokratisk mening, vilket inte utesluter intellektuell lidelse. Voltaire har givit ett gripande uttryck häråt i sin bekanta Histoire d'un bon Bramin. Den gode braminen inser lika klart som Faust den rena lärdomens erbarmlighet: »J'étudie depuis quarante ans, ce font quarante années de perdues; j'enseigne les autres et j'ignore tout». Men han vill inte byta med den dumma, okunniga, vidskepliga grannkvinnan, fastän han med en viss avund konstaterar, att hon måste vara lycklig: »je me fuis dit cent fois que je ferais heureux si j'étais aussi sot que ma voisine, et cependant je ne voudrais pas d'un tel bonheur». Dessa ord gjorde ett oerhört starkt intryck på Voltaire, och han bekänner: »je m'examinai moi-même³⁾, et je vis qu'en effet je n'aurais pas voulu être heureux à condition d'être imbecille». Tänk på Kellgrens uppmaning till den unge författaren med slutorden Blif stor — och olyck-

¹⁾ De båda sistnämnda efter Gellerts fabel Der sterbende Vater (se Hjertén, Fabel och anekdot s. 179 f.

²⁾ Se t. ex. Leopolds »Människolotten».

³⁾ Om det sokratiske budet Känn dig själv och dess roll i upplysningstiden se min uppsats Den sokratiske Holberg (Tilskuaren 1935).

lig! De verkliga dumbomarna återfinner man i Mina löjen och bland dem »tidens lärde» och deras

frågor utan värde
Och edra meningslösa svar.

Spörj, Forskare, så långt du gitter,
Hvad Residents som Själens har;
Det bästa svar blir Dumboms svar:
»Min vän, hon sitter der hon sitter»

Kellgren har redan tidigt sin ståndpunkt klar i denna kvis-tiga fråga, nämligen i Stockholms Posten (29/1 1779)¹⁾, där han skämtsamt refererar en skrift av »Hr. Zechini, Professor i Ferrara, Della Dialectica delle Donne, i hvilken han söker bevisa, at Fruntimrens Själ har sit säte i deras Födslölemmar». Kellgrens artikel heter just Tankar om Själens *Residents*. Den är förtjänt av ett ganska utförligt citat: »Man börjar finna mer och mer, huru illa det passar sig för vår lilla högmodiga själ, at weta alt med wisshet, då hon ej wet en gång hwar hon är hemma. Man har twistat i alla tider, hwar denna andeliga warelsen, som ej intager något rum, må kunna hafwa sit rum. Hippocrates och Hierophilus hafwa logerat henne i ventricula cervicis; Democritus och Aristoteles i hela kroppen; Epicurus i magen; Erasistratus i membrana epicranii; Empedocles i blodet; Strato emellan båda ögonbrynen; Galenus trodde at hwar och en lem hade sin själ; och Chrysippus satte den i bröstet, för den viktiga orsaken skull, at när man försäkrar någon ting, slår man handen mot bröstet; och då man säger εγω (!), eller jag, så sänker man ned den undra käften. De senare Philosopher hafwa ej warit mera ense i denna frågan, tils ändteligen Cartesius inqwarterat sin stora själ i glandula pinealis. Hwad mig angår, som ej bättre än Leibnitz begriper, hur en ande kan värka på en kropp eller en kropp på en ande, huru materien kan förändras utan widrörande, huru materien

¹⁾ Se Lamm, a. a. s. 103 f.

kan widröras af själen utan at själen blir widrörd, och huru själen kan blifwa widrörd, då hon ej har några delar, Hwad mig, säger jag, angår, som hittils förklarar mig för harmonia praestabilita, så finner jag ej en gång nödigt, at själen skal sitta i kroppen, utan kan den äfwen så wäl ha sit hemvist i Månan, och kroppen bo på jorden, som twänne kläckor kunna gå lika, fastän den ena är i Stockholm och den andra i Constantinopel. O Metaphysik! Fåfångligheters fåfånglighet.» En jämförelse med D. L. visar genast, att Kellgren där har pressat samman hela innehållet i sin elaka artikel i orden »hon sitter, der hon sitter». En insändare i Stockholms Posten går till rätta med Kellgrens elakheter mot metafysiken och slutar med följande rekommendation till Kellgren: »Sluteligen wil Ni se sunda och förnuftiga tankar öfver förewarande ämne: Själens säte eller residentz, så skaffa Er och läs en under Professor Christiernin i Upsala 1775 wårterminen utgifwen Disputation: De sede Animæ humanæ.» Även om Kellgren har lytt rådet, har han, så vitt jag kan se, inte fördenskull behövt ändra sin mening, ty avhandlingen i fråga är mycket respektlös mot »diversæ de animæ sede opiniones». Mot dem, som mena, att själen kan befinna sig på flera ställen i kroppen på samma gång, invänder förf.: »quidni et in centenis et in millenis locis? Et si in millenis, quidni et in myriade locorum et ubique?» Dessa elaka frågor återspeglas bra i Kellgrens ord Spörj, Forskare, *så långt du gitter!* Med gillande citerar förf. d'Alemberts ord: »Au fond, cette question du siege de l'ame est une des chimeres de la Philosophie ancienne et moderne: car puisque on convient, que la faculté de sentir appartient à l'ame, et puisque cette faculté est mise en action par toutes les parties de nôtre corps, *pourquoi vouloir placer l'ame dans une partie plutôt que dans une autre? Elle est part tout et nulle part.*» Förf., om han nu är Christiernin själv eller respondens Johannes Lundén, kommer i sin behandling av problemet nära den uppläggnig av detta, som vi finna i l'Encyclopedie (art. Ame), där det frågas efter själens

ursprung, dess natur, dess bestämmelse och efter beskaffenhet av de varelser »en qui elle réside». Dessa fyra frågor höra mera hemma hos »les Physiiciens & les Anatomistes» än hos metafysikerna; detta gäller även en femte fråga som kan uppkastas, nämligen »de fixer le siège de l'ame dans les êtres qui en ont». Konklusionerna äro emellertid mycket negativa: »Non-seulement nous ne connoissons pas nôtre ame, ni la maniere dont elle agit sur des organes matériels: mais dans ces organes mêmes nous ne pouvons appercevoir aucune disposition qui détermine l'un plutôt que l'autre à être le siège de l'ame». Förf. till vår avhandling diskuterar ingående den dåtida hjärnanatomiens och hjärnfysiologiens resultat¹⁾, men hans slutsats blir i alla fall: »Vinculum, quod animam cum corpore connectit ignoramus». Jag tror vi nu ha en rätt god bakgrund till Dumboms ord »Min vän, hon sitter der hon sitter».

Man kan fråga sig, varför Kellgren tagit upp just detta löjliga spörsmål om »själens säte». Har det bara roat honom, eller har det plågat honom också? Jag tror för min del, att man kan läsa ut en hel del ur Dumboms ord, om man gör ett par sammanställningar. I Nya Skapelsen heter det ett par år tidigare:

Jag gick at Visdoms djupet spörja;
Din tänka ref mig ur des famn.

Jämför detta med *Spörj, Forskare, så långt du gitter!* Kellgren hade genomlupit en lång utveckling från den stund han i en ungdomsdikt²⁾ hade uttalat klart materia-

¹⁾ Det ganska starka empiristiska draget i denna avhandling kan vara ägnat att förvåna i en akademisk dissertation från 1775; det är emellertid wolfianen Christiernin, som infört empirismen i Sverige, enligt Albert Nilsson (J. F. Neikter, Samlaren 1913, s. 192), och just på 1770-talet är det »som empirismen börjar känna sig nog säker i sin ställning för att på allvar öppna striden med den gamla skolfilosofien».

²⁾ Öfver den fåfänga förskräckelsen för döden och det Tillkommande Lifvet. (Samlade Skrifter, utg. av S. Ek, A. Sjöding och O. Sylwan, I: Ungdomsskrifter, s. 33 ff.). Dikten är inte daterad men står upptagen mellan gradualavhandlingen 1774 och Ode til Hans Maj:t

listiska åsikter om själen. Kellgren är här »Den vise», som bl. a. talar så (vv. 42—46):

Fast ock *uti min kropp ett väsen skulle bo*
En gnista, en atom som man plär själen kalla
Den ej förgänglighet har välde att befalla.
Dock blir när döden sidst *dess boning* störtat har
För Gästen hvarken hopps ell' fruktans ämne kvar.

Och längre fram, byggande på »En Mettrie och en Lock», säger han (vv 127—132):

När blott en droppa blod vår hjerna trycka plär
Straxt släcks Förståndets ljus och själen borta är.
Jag då med alla skäl den slutssats gör häröfver
Om själen tänka skall, hon kroppens hjälp behöfver.
I annat fall hon är orörlig, vetlös, dum,
Förutan lif och kraft och döf och blind och stum.

Han ironiserar över den platonska idealismen:

Om själen som man sagt långt förr än kroppen varit
Hon bör då minnas än hvad som hon då erfarit¹⁾.

Och vidare:

Vår själ, vår stolta själ hvars ursprung och hvars amma
En Gudom vara måst som i sitt väsen bär
Ett aftryck utaf alt hvad högst och visast är
Hvad! skulle hon sin frid och sällhet öfvergifva
Att en föraktlig slaf af kroppens skiften blifva.

Det, som »Den vise» här hänfullt supponerar, det var 15 år senare verklighet för honom, då han i Nya Skapelsen kväder:

Då fann min själ sig Himlaburen,
Sig sprungen af en Gudastam,
Och såg de under i Naturen,
Som aldrig *Visheten* förnam.

Konungen vid Dess Höga Närvaro i Åbo maj—juni 1775. Den nämnda Uppsaladissertationen 10 maj samma år!

¹⁾ vv. 133—134.

Vad säger nu »den vise Dumbom» cirka två år senare? Han säger: »Min vän, hon sitter der hon sitter». Att Kellgren skulle återgå till ungdomsårens dogmatiska materialism, sedan han så nyss undfått sin nyfödelse var ju inte att räkna med, men väl att han skulle nyktra till. Hans ord i D. L. kunna läsas så, att själens självständiga existens oberoende av det materiella substratet erkännes, men skalden tar avstånd från dem, som gå »at Visdomsdjupet spörja». Visheten är fortfarande »stängd af krets och mått». Är det till slut så förskräckligt stor skillnad på »den vise Dumboms» docta ignorantia och på den salige älskarens, som

såg de under i Naturen
Som aldrig Visheten förnam?

Är det så stor skillnad på detta och det som står att läsa i den dikt i Samlade Skrifter, vilken är avtryckt omedelbart före Den Nya Skapelsen, Samtal med förnuftet:

Må Philosophen up i skyn
För all Naturens kunskap prisas!
Des högsta skatter för min syn
I Zulmas ömma blickar ¹⁾ visas?

Den tillnyktring, som är så tydlig efter Nya Skapelsen, får förresten ett annat förträffligt, sammanfattande uttryck i Satir öfver Förtjensten:

Philosophie och Kärlek! Gudapar,
Igenom er jag äger ljus och nöje,
Igenom er jag mig och verld fördrar.

Detta kunde med något annan formulering ha stått i D. L. Sammankopplad med frågan om själens säte är i D. L. en annan, verkligt metafysisk fråga:

Också i Metaphysican
Var Dumbom en förfärlig Bjässe;

¹⁾ I den första versionen stod där ju någonting helt annat, betydligt mindre poetiskt, men det ändrar inte min ståndpunkt.

Ty det var han, som skilnan fann
Emellan *esse* och *non esse*.¹⁾

Denna Dumboms bravad är av den art, att Kellgren nog inte vill kännas vid identiteten den gången. Här har det tydligen roat skalden att för ett ögonblick mystifiera läsaren genom att hoppa ur rollen och driva med — Thorild²⁾. Ty det kan väl knappast vara fråga om annat än Thorilds³⁾ filosofiska avhandling *Deus deissimus* (1780-talet). Denna av Spinoza inspirerade skrift »handlar om vår kunskaps otillräcklighet»⁴⁾ och borde såtillvida ha tilltalat Kellgren mycket, om han bara hade förstått den. För dess närmare innehåll hänvisar jag till Arvidsons intressanta framställning och gör här bara en sammanställning av en del resonemang, som måste ha varit gefundenes fressen för Kellgren. »Det endast *är*, utom hvilket något icke kan tänkas. *Intet är icke*, intet och något förneka hvarannan. Alla metafysiska nihiliteter — al denna *fumus erroris* — denna sken af *Ens* — alla dessa cogitabiliteter som man skilt från sjelfva cogitabile. Ty *ingenting är utom det som är*. Det som *icke är*, det *kan icke* vara, ty då vore det. Allt *är*, eller *är icke*.

V.

Det sades ovan (s. 21), att upplysningens »moderna sida» är dess sociala patos. Vi komma nu också till ett antal strofer i D. L., som med rätta kunna sägas vara burna av detta patos. Det är stroferna behandlande moralen, den sanna förtjänsten, politiken, finanssen. Det är av intresse att lägga märke till, hur positiv Kellgren är i dessa frågor, under det han är utpräglad negativ beträffande teo-

¹⁾ Originalets kursivering.

²⁾ Se nedan, s. 46 ff., där det visas, att i ett annat strofpar i D. L. Kellgren först driver med Thorild = Dumbom, medan han i nästa strof omiskänneligen talar i egen person!

³⁾ Jfr S. Arvidson, Thorild, s. 142 ff.

⁴⁾ Arvidson, a. a. s. 142.

logien, metafysiken och själens säte. Detta hänger samman med den syn på kunskapen som deklarerades redan i St. P:s introduktionsnummer (29/10 1778): »kunskap är et lysande öfverflöd, då den ej leder til medborgerlighet»¹⁾. Det hänger också samman med den definition på upplysning, Rosenstein ger²⁾: »Den består till sin grund i *sanna*³⁾, till sitt ändamål i *tillräckliga*³⁾ och till sin egentliga nytta i *tillämpliga*³⁾ kunskaper. »Vi se, hur teologien och metafysiken förkastas av Kellgren; han gör det av samma skäl som Rosenstein⁴⁾, därför att de överstiga människosnillets »förmögenheter, fattegåva, vidd och gränser».

Uti Moralen kom han fram
Med den besynnerliga lära:
At det som gör hvar menskjas skam
Kan aldrig göra någons ära.

Formuleringen gör måhända närmast ett filiströst intryck på läsaren; att Dumboms lära betecknas som »besynnerlig» är dessutom ägnat att förvilla. Denna lära är allt annat än besynnerlig; den är istället så utomordentligt typisk för upplysningen, att det torde vara svårt att leta upp en enda filosofisk sats i hela denna andliga strömning, som kan anses vara mera generellt giltig för dess mest olikartade representanter. Den dumbomska satsen innehåller helt enkelt en positiv etik, en värdemoral, innebärande att de moraliska kraven måste vara lika för alla människor. Cassirer⁵⁾ betecknar denna ståndpunkt som ett slags rättens apriorism, ett hävdande av att det gives för alla människor lika förpliktande och oföränderliga moraliska normer. Åskådningen är gemensam för hela upplysningen;

¹⁾ Jfr titeln på Rosensteins skrift: *Försök till en afhandling om Upplysningen, till dess beskaffenhet, nytta och nödvändighet för Samhället!*

²⁾ a. a. s. 139, 172—173.

³⁾ Originalalets kursivering.

⁴⁾ a. a. s. 173.

⁵⁾ a. a. s. 325 ff.

även rena empiriker och filosofiska empirister utgöra inget undantag¹⁾. Resonemanget är egentligen naturrättsligt och bottnar helt enkelt i den av Aristoteles uttalade grundåskådningen, att människan är ett »samhälleligt djur»²⁾. Grotius systematiserar den naturrättsliga åskådningen, och av upplysningen populariseras den till att rätt och slätt betyda »människokärlek». d'Alembert definierar »moral» som »la connaissance des devoirs envers nos semblables»³⁾, och Voltaires etik kan sammanfattas i evangeliets ord: »Allt det I viljen att människorna skola göra eder, det gören I ock dem!»⁴⁾ Tyngdpunkten förskjutes så småningom från insiktens till handlingens sfär: i grunden blir det ingen skillnad mellan den som följer »det ömma hjärtats» impulser och den som erkänner Kants kategoriska imperativ. Om det ligger mera krasshet i Leopolds Gör godt! än i Lidners heta kärleksförklaringar till varje »usling», om den förra moraluppfattningen är mera »hypotetisk», den senare mera »kategorisk», är väl snarast en temperamentsfråga. Säkert är, att Dumboms ståndpunkt betecknar den gyllne medelvägen mellan båda; ur orden »det som gör hvar menskjas *skam*, kan aldrig göra någons *ära*» kan man utläsa både något av det nyktra vädjandet till förnuftet och något av den kantska moralens bjudande stränghet. Å ena sidan kan man ävenledes mera betona den socialtiska och å andra sidan den personligt etiska ståndpunkten. Läs vi art. Gloire i l'Encyclopedie av Marmontel, så slår det oss, hur ett sådant begrepp som »ära» måste fattas rent socialt. Definitionen anger ledmotivet: »Gloire, c'est l'éclat de la bonne renommée». Och vidare: »La vraie gloire a pour objets l'utile, l'honnête &

¹⁾ a. a. s. 331.

²⁾ Om den spännande konflikten genom hela rättsfilosofiens historia mellan »Zoon politikon-synpunkten» och »homo homini lupus-synpunkten» se K. Foss, Ludvig Holbergs naturrett (Oslo 1934), passim.

³⁾ Cassirer a. a. s. 332.

⁴⁾ Se Ueberwegs Grundriss der Geschichte der Philosophie III, s. 424.

le juste; & c'est la seule qui soutienne les regards de la vérité: ce qu'elle a de merveilleux, consiste dans des efforts de talent ou de vertu dirigés au bonheur des hommes». Vidare: »La gloire doit être réservée aux cooperateurs du bien public; & non-seulement les talens, mais les vertus elles-mêmes n'ont droit d'y aspirer qu' à ce titre. Cette vertu, c'est d'aimer les hommes».

Se vi nu på begreppet »skam» hos Dumbom, så visar det sig ännu tydligare, att ordet inte kan vara valt på måfå. Det motsvaras av begreppet l'ignominie i l'Encyclopedie, definierat som »dégradation du caractere public d'un homme». Skammen kan vara dels en »straffets skam», dels en »handlingens skam». Är man oskyldig, utplånas den förra; men »l'ignominie de l'action est une tache qui ne s'efface jamais», vilket inte torde innebära någon större avvikelse från Dumboms ord. Dessa ord ha sin motsvarighet hos Rosenstein¹⁾, vilken i sin nyktra saklighet ser uteslutande »socialt» på saken: »*Skam, vanära och åtlöje äro band på de elaka och okloka*»²⁾, men de ha säkerligen en ännu bättre motsvarighet hos Kellgren själv i de berömda slutraderna i Anmärkningar till Man äger ej snille. Där sammansmälter social och personlig etik till ett underbart helt; det är »Medborgarn, Philosophen, Menniskan», som talar i en person, vädjande till »denna djupa *Känsla*»³⁾ af Sant och Rätt, Godt och Ädelt, som gör at vi anse oss för lycklige eller olycklige, uphöjde eller förnedrade, af alt hvad som främjar eller sårar deras *ära*; at vi, likasom flyttade ur oss sjelfva, ur personlighetens krets, röras, andas och hafva vår varelse *i det allmänna lifvet, den allmänna ordningen, Samhällets och Verldens*»⁴⁾.

¹⁾ a. a. s. 143.

²⁾ I St. P. (29/1 1790) kväder G. Engzell:

Låt brottet få sin *skam*, och dygd med heder lönas;

Skall också *ärans* son med lastens märke krönas?

(Bref til Lysander.)

³⁾ Originalalets kursivering.

⁴⁾ Även den nyktra encyklopedien har något av samma patos: »il vaut mieux mourir avec honneur que vivre avec ignominie».

Hans tanka var — ehvad man säger
Til Bördens loford och försvar —
At den förtjenst en Menskja har
Är ingen ann, än den hon äger.

Här ha vi ett specialfall av den allmänna dygd vi nyss lärt känna. Att Kellgren höll på själens adelskap gentemot bördens är utan vidare klart. Temat hade diskuterats i århundraden men hade givetvis skärpts under det århundrade, som förberedde och genomförde den stora revolutionen; några längre kommentarer tarvas inte. Dumboms mening har sin klara motsvarighet i Fru Lenngrens genialt enkla problemställning i Pojkarne; vad hans formulering beträffar, har denna sin verbala motsvarighet i Kellgrens Tal i et Ordens Sällskap, bestående af 7 och 8 årige Adelsmän (St. P. 1781, nr. 283)¹). Kellgren ironiserar över »den löjeliga inbillning, at någon annan förtjenst än vår, än den som är vår»²). Berg³) har pekat på likheten i innehåll mellan Dumboms ord och Tegnér's bekanta »Yfs ej af fädrens ära, En hvar har dock blott sin», och det kunde kanske också sägas, att t. o. m. Tegnér's allvarsmättade vishetsregel i formen har en viss ordleksmässighet, som inte alltför mycket skiljer den från Dumboms⁴).

I Politiken var hans tro,
Hvad ingen bonde plär förgäta:
At om man mjölka vill sin ko,
Bör man ock ge den til at äta.

Strofen kan rimligtvis inte tolkas på mer än ett sätt: den arbetsgivare, som vill ha ut goda arbetsprestationer ur sina arbetare, måste ge dessa bättre betalt, annars riskerar

¹) Lamm har pekat på denna överensstämmelse, a. a. s. 122—123, »ett af Kellgrens favorittemata just från dessa år».

²) Jfr en artikel i St. P. (3/5 1782) Om Adelskap.

³) o. a. art.

⁴) I den nyssnämnda art. i St. P. definieras det rätta adelskapet som »en värdighet, uplifvad af Förfädrens exempel och grundad på egna förtjenster».

han att få sämre avkastning av arbetet. Dumboms politiska deklaration är såväl ett inlägg i ett brännande, aktuellt socialt problem som en teoretisk motivering för detta hans ståndpunktstagande.

Genom Axel Strindbergs uppmärksammade bok *Arbetare och radikaler i 1700-talets Sverge* (1935) har ett grellt ljus kastats över de sociala missförhållandena i vårt land under denna tid. Strindberg har undersökt de sociala och ekonomiska förutsättningarna för Pehr Enboms »försocialistiska» dram *Fabriksflickan* (1796). Hans resultat torde kunna sammanfattas så: den genom merkantilsystemet uppmade borgerliga företagarandan skapade en massa förädlingsindustrier men skapade också ett industriproletariat, och på detta proletariat sökte man hänsynslöst tillämpa principen »de låga lönernas ekonomi». Kriser och krascher från och med 1760-talet gjorde inte arbetarnas ställning bättre, men det värsta var likväl den hårda likgiltigheten för medmänniskors nöd under åberopande av samhällsnyttig verksamhet. Synpunkterna gälla inte bara det relativt fåtaliga industriproletariatet utan lika mycket den tjänande klassen överhuvud, »tjänstehjonen» på land och i stad. Strindberg visar nu, hur avancerade samhällskritiker som Bergeström och den skarpsinnige prästen Anders Chydenius angrepo missförhållandena från olika utgångspunkter av mer eller mindre antiborgerlig karaktär; men han framhåller också betydelsen av den mera negativa kritik, mest i satirens eller den försiktigt beslöjade ironiens form, som utövades av »åtskilliga goda 1700-talsklassiker», såsom Bellman, Kellgren, Lenngren. St. P.:s partitagande mot husbondeklassen i tjänstehjonsfrågan förbigås heller inte. Som det strindbergska arbetets dominerande idéhistoriska aspekt kan man nog ange förskjutningen under 1700-talets lopp av begreppsparet närande—tärande. Ursprungligen tillkommen såsom beteckning för borgarståndets nytta och adelns onyttighet, tillämpas den på 1790-talet med »närande» som epitet för den tjänande klassen, »tärande» för husbondeklassen: köpmän, fabrikörer, patroner och kanske

inte minst dessas onyttiga fruar och döttrar. Bland mängden av de synnerligen talrika beläggen för detta påstående, som Strindberg har, nöjer jag mig med att anföra ett par citat. Ett ur Enboms dikt Samtal emellan en Rik Folkplågare och en Stråt-Röfvare (Skaldestycken 1796). Den Rike:

Igenom flit och idoghet
jag ärligt mig förvärvat
en hälft av min förmögenhet,
och hälften har jag ärft.

Stråt-Röfvaren:

Din omtänksamma idoghet
mest däruti bestod,
att suga för din yppighet
de uslas mærg och blod.

I en annan dikt, om utsugaren Marullus, säger Enbom:

Marullus om frihet predikar,
men handlar dock som en tyrann:
sin makt och sin grymhet mot likar
han övar så vitt som han kan.

— — — — —
Marullus är öm mot sin nästa
i drickning vid rhenskt och dragon,
och där för det *Allmänna Bästa*¹⁾
han ivrar med dundrande ton.
Hans husfolk, hans arbetshjon tråna
i slarvor och brist uppå bröd.

Det är inte svårt att passa in Dumboms ord i deras sammanhang: hans partitagande för de betryckte torde vara klart. Svårare är det att komma till rätta med den teoretiska sidan av saken.

Dumboms ord kunna tolkas på många olika sätt; de kunna ses som ett utslag av vanlig medkänsla med den betungade, de kunna ses som ett hävdande av hans *rätt*,

¹⁾ Originalets kursivering.

eller som ett mera nyktert vädjande till arbetsgivarens välförstådda intresse. Den sistnämnda synpunkten var faktiskt inte ovanlig på merkantilistiskt håll. För Kellgrens vidkommande bortfaller den emellertid såsom stridande mot allt vad vi veta om honom. Rättssynpunkten är väl den som närmast passar in på Kellgren; jag hänvisar till min utredning ovan av moralbegreppet; men det vill synas, som om den dumbomska formuleringen avspeglade något annat därjämte, nämligen en form av fysiokratism. Strindberg talar inledningsvis¹⁾ om hur fysiokratismen under 1700-talets senare hälft undan för undan undantränger merkantilismen; det förefaller mig emellertid, som om han sedan väl mycket tappade bort denna synpunkt. Att fysiokratismen med rousseauistiska inslag, med sin kamp mot »yppighets nytta», spelade en stor roll i mildrandet av de sociala motsättningarna, är tydligt. I St. P. förekomma redan tidigt antydningar om fysiokratiska sympatier; ur en artikel²⁾ (19/12 1778) hämtar jag följande: »At Lantbruket är af alla Wettenskaper den nyttigaste, emedan den är lämplig til hushåldnings och närings-behof; såsom den fastaste grundwalen til et Lands upkomst och trefnad». Att nu Kellgren sätter upp bonden och hans ko som mönster för en rätt politik³⁾, synes mig innebära, att han velat ge en symbol för fysiokratismens tes om det ekonomiska livets lagbundenhet och dess förankring i lantbruket som den naturliga urtypen; i Dumboms ord ligger mera av en påminnelse om det självklara i ett sunt förhållande mellan husbonde och tjänstehjon än en vädjan om barmhärtighet och välgörenhet. För fysiokraterna blir rätten ett av den naturliga sociala ordningen givet ekonomiskt samspel av skyldigheter och rättigheter. Så säger fysiokraten Le

¹⁾ a. a. s. 19.

²⁾ Tankar om det Swenska Upfostrings-wärckets förbättring; relation til Akerbruket och Handaslögderne, samt Handelen och Sjöfarten.

³⁾ Vad terminologien beträffar är »politique» identiskt med »économie générale». Se l'Encyclopedie, art. Economie!

Trosne¹⁾: »La société n'est qu'un enchaînement de droits et de devoirs résultant les uns des autres»; en annan fysio-
 krat, Dupont de Nemours sammanpressar åskådningen till
 ännu starkare slagordsmässighet²⁾: »point de droit sans
 devoir et point de devoir sans droit». — Ur Dumboms ord
 utläser jag också något av den patriarkaliska välvilja som
 präglar fysiokratismen, dess så att säga familjekänsla, i
 mera teoretiska ordalag uttryckt av fysiokraten Lemercier
 de la Rivière³⁾: »l'intérêt général du corps social, ou
 l'intérêt commun du chef et de chacun des membres dont
 ce corps est composé». I populär form möta vi dessa fysio-
 kratismens läror i en skrift, som utkom året efter D. L., för-
 fattad av häradshövding Anders Nordell⁴⁾. Ett kapitel heter
 Huru böra Husbönder umgås med sitt tjänstefolk? Det utgör
 en god kommentar till Dumboms politiska deklaration, med
 av temperament och stil betingade olikheter: »De böra al-
 deles icke anse dem såsom trälar eller något sämre slag
 af människor, utan snarare såsom barn, hvilka genom de-
 ras hjälpsamma medarbetande til Husbondens wälmåga äro
 med dem ganska nära förenade, och lika så nödvändiga
 för Husbönderne, som Husbönderne äro för dem, de böra
 således för sin egen nytta skull wänligt och beskedligt med
 dem umgås, *förse dem med tillräckelig föda* och gifwa
 dem rikligt deras betingade lön, wäl wetande, at hwad
 människan sår, ihvad stånd hon ock wara må, det lär hon
 äfwen upskära, och at aldrig en elak, hård och tyrannisk
 Husbonde kan wänta, at få andra än *ögontjenare, som al-
 tid med vårdslöshet eller illwilja förrätta sine syslor*».

En hans Finance-plan väl förtjenar
 At nämnas för sin nyhets skuld:

¹⁾ De l'ordre social (1777), s. 86—87.

²⁾ De l'origine et des progrès d'une science nouvelle, s. 342. Se vi-
 dare G. Gurvitch, L'Idée du Droit Social (1931), kap. L'idée du droit
 social chez les physocrates, s. 236 ff.

³⁾ Jfr H. Sée, Les idées politiques en France au 18e siècle, s. 162.

⁴⁾ Försök til en Moralisk eller Borgerlig Cateches.

Den lyder så: »Ju mer man länar,
Des mer man sätter sig i skuld».

Kellgren var själv en god och försiktig ekonom, och han yttrar sig ofta i sina brev med förundran och ironi över folks ekonomiska lättsinne, inte minst det som hörde hemma på högsta ort. Han hade således all anledning att formulera en sådan »Finance-plan» som Dumboms. Men var denna en »nyhet»? Nej, den var raka motsatsen. I Kellgrens beteckning av planen som en nyhet ligger en drift med alla de legio av projektmakare¹⁾, välmenande patrioter, som ansågo sig kallade att skriva i finansfrågor och avge sin oförgripliga mening om hur allting borde vara. Chydenius säger också på sitt milt ironiska sätt, att han inte vet, om han vågar öka antalet: »Om våra Financers förfall och medlen till deras uprättande, äro denna tiden så många witra arbeten utkomne, at det wid första påseende synes onödigt, utgifwa något mera däruti»²⁾. C. M. Bromell, en något mindre nationalekonom, yttrar³⁾: »Uti någon sak lärer knappast wara mer skrifwit och tryckt, än om Finance-werket i Sverige». Och det göres t. o. m. gällande, att svenskarna skulle fuska i hantverket mer än andra folk. Så talar E. v. Stockenström i Wetenskapsacademien (6/5 1773)⁴⁾ om vår tilskapade Finance: »en wetenskap, som i andre Länder tros wara endast någre få hufwudens höfwa; men som hos oss warit ganska lätt och allmän, icke dess mindre ganska underlig»⁵⁾. — Men, kan det invändas, kanske var det ändå en nyhet, att

¹⁾ Kanske inte minst med honom själv och det av honom startade Nya Handels-Bibliotheket (1784), vilket kom av sig vid ingången.

²⁾ Rikets Hjelp genom en naturlig Finance-system (1766), s. 3.

³⁾ Försök Til en Kort Afhandling om Wexel-Coursen och Riks-Financen i Sverige (1775), s. 2.

⁴⁾ Se St. P. 23/7 1781.

⁵⁾ Dessa ord gå igen i ett tal av A. v. Höpken i K. Witterhets-Academien (14/2 1777), med antitesen skärpt därefter, att i andra länder betraktas »Financen» som »den swåraste» av vetenskaper, hos oss som »den lättaste och almännaste».

Dumbom ville hejda det allmännas alltför stora skuldsättning. Nej, detta centrala problem går helt naturligt igen i de flesta finansspekulationer, vilka under 1700-talet mest synas röra sig kring valutaproblemet. Så utreder Chydenius ¹⁾, hur »fällandet af Coursen» är skadligt i alla hänseenden, för »alla privata Galdenärer i hela Riket, som under hög Cours kommit at göra lån eller nyttja Credit, och ännu icke förmått förnöja sina Creditorer. Hwad jämer blir icke därigenom hos våra gäldbundna Manufactorister, Handlande, Bruksidkare, Landtbrukare, Handtwerkare och alt fattigt folk, de må då stå i skuld hos in- eller utländsk Man, när de utom Räntor komma at ärlägga til sina Creditorer dubbla Capitaler emot det de werkeligen lånt.» I sanning, ser det inte ut som om Dumboms ord vore mera än en tautologi! Vidare talar Chydenius om »Rikets utblottade tillstånd, då Kronans skuld är mångdubbelt större, än den någonsin varit».

Saken har emellertid ett vidsträcktare sammanhang: skuldsättningen uppfattas som stridande mot sunda förnuftet, mot allt vad en sann upplysning kan lära oss. Så ser baron Holbach ²⁾ i »le crédit national» en av den moderna politikens mest ödesdigra uppfinningar, »inconnu des anciens Gouvernements». »A l'aide du crédit, un Peuple reste chargé à perpétuité de dettes accablantes qui font que la paix elle-même lui devient presque inutile & ne lui permet jamais de respirer. Ainsi par le moyen du crédit, les gouvernements modernes ont trouvé le secret fatal d'eterniser les miseres des Etats; ils se sont mis dans la nécessité de multiplier les vexations, les taxes, les impots».

För att återvända till Sverige, hänvisar jag f. ö. till Strindbergs nyssnämnda arbete. Där belyses problemet från många olika sidor: »hattarnas vanvettiga finanspolitik», »Gustav III:s krig och slösaktiga finanspolitik», »teater-

¹⁾ a. a. s. 32—33.

²⁾ Système social ou principes naturels de la morale et de la politique avec un examen de l'influence du gouvernement sur les moeurs (1773), s. 77.

konungens lättsinniga vinglerier», »förlagslånstaktiken», »bankrutterna», »gäldstugan», ja t. o. m. folks superi på kredit hos »småkrögare och vinskänkar». Bellman! För att sluta detta kapitel med en kulturbild anför jag en strof ur en bröllopsdikt av lektor J. Stagnell (1768), i vilken han går skarpt till rätta med mössornas hushållssystem¹⁾. »Lektorn önskar sitt brudpar lika många ljuva dagar som landets olyckor vilat tungt över näringarna, lika länge

Som gäldstugor fyllas av gäldnärers hop,
och gäldbundne stackare klämmas.»²⁾

VI.

Jag är fullt medveten om att det kan vara rätt oegentligt att beteckna allt det som nu följer av D. L. som självbekännelser. Redan ovan (s. 10) antydde jag något härom. Och sedan vi nu stiftat bekantskap med Dumboms ställning till olika vetenskaper, hoppas jag, att vi redan här ha fått ett tämligen starkt intryck av något personligt kelligrenskt. Icke desto mindre ha de strofer, som nu återstå, en mera direkt personlig karaktär, än något av upplevelse, än något av bikt, vilket får motivera sammanställningen av dem till ett komplex.

Av diktens 36 strofer skulle nu återstå 12. Det är väl så gott att först som sist erkänna, att jag i fråga om ett par av dessa rör mig med rena gissningar, i fråga om de andra med högre eller lägre grad av sannolikhet.

De första åtta stroferna i D. L. bjuda på lika många rena s. k. dumverser. Men så kommer följande:

¹⁾ Strindberg a. a. s. 249 efter I. Fehr, Studier i frihetstidens vitterhet. Den politiska visan, s. 63.

²⁾ Jfr Kelligrens dikt Til en förnäm Herre:

Ak, gyllne Tiggare, var stor,
Se an oss vandringsmän för agnar;
Det rör oss mindre än du tror:
Vi heldre gå til fots i våra egna skor,
Än åka på credit i våra Björnars vagnar.

I par-Bricoll han aldrig hunnit
Bli något särdeles stort Ljus;
Ty mestadels man honom funnit
Placat, utaf et enda rus.

Vi se, att ett nytt moment har kommit till. Det tautologiska beviset har försvunnit, och i dess ställe har trätt en kedja av orsak och verkan; därtill kommer en bestämd samtidsmiljö, »par-Bricoll». Kellgren blev medlem i P. B:s första grad 1780 (11/1). En vecka tidigare hade han, enligt Lamm ¹⁾, författat en redogörelse för sällskapet Pro Vinos verksamhet i St. P. (4/1 1780), buren av bacchanalisk yra, och något senare avtrycktes i St. P. (nr. 117) en dryckesvisa, »dedicerad til Sällskapet Pro Vino», omnämnd i K- & k-brevet. Pro Vino är troligen ett fingerat namn för P. B. Om Kellgren nu syftar på sig själv D. L., vilket förresten inte alls vore otroligt, då han säkerligen snart har gått ut ur P. B., på grund av sin ringa förståelse för ordensväsendet, eller han syftar på någon annan, är svårt att avgöra.

I Dumboms ungdomstid begaf-sig
At han predikade en gång;
Men hans Predikan var ej lång,
Ty han vid ingången kom af-sig.

En annan skulle blifft förbannadt
Brydd vid en sådan händelse;
Men Dumbom fann sig et-tu-tre,
Och slöt precis der som han stannat.

Detta *kan* betyda, att prästsonen Kellgren under studietiden verkligen en gång bestigit predikstolen, för att sedan aldrig göra det mera.

Om i Jougou de Normandie
Han ej som mästare brillerat,
Bör han ursäktas deruti;
Ty Spelet var ej inventeradt.

¹⁾ a. a. s. 120—121.

Från hösten 1789 bodde Kellgren hos assessor Henric Gahn vid Stora Trädgårdsgatan. I Gahns familj var sedermera medicine professorn Carl Zetterström informator från december 1791, en månad efter D. L. Kellgren var god vän i familjen och deltog ganska flitigt i dess ofta glada umgängesliv¹). Här har han tydligen gjort bekantskap med det nämnda spelet. Enligt Rosman²) har spelet gjort sin entré i familjen vid denna tid, »hos oss som överallt i världen», och informatorn skildrar, huru han för 4 sk. alnen köpte silkessnöre till den lilla trissan. Det är lätt att tänka sig, att Kellgren format sin strof som ett slags ursäkt för bristande skicklighet i spelet, därför att han inte haft tillfälle att öva sig i det i sina yngre dagar.

En stor Spectaklernes Patron,
Fann Dumbom, at hos oss som andra
Man dervid sällan har at klandra,
Förutom Piecen och Action.

Kellgrens kärlek till teatern behöver inte närmare utredas. Han var inte så sällan ganska elak mot både Piecen och Action, de uttryck han själv brukar både i breven och i St. P. I ett brev till Clewberg (1790) heter det om en repetition på teatern: »Ingen enda kunde sin rôle»; i ett annat från slutet av 1791, ungefär samtidigt med D. L.: »Vill du göra mig någon tjenst? så laga att Olympie får uppskjutas till nästa år. Så mycket jag vet, har ingen repetition ännu varit, och det sägs mig att Mademoiselle Löf är verkligt sjuk. Säkert är att hon ännu icke läst ett ord på 5:te Acten. Hur vill man då det skall gå? — Jag plaiderar endast för Piecen, som om den nu gåfvos illa, skulle göra mig chagrin; men däremot på nyåret skall quitta mig lika hur Fan den spelas.» I St. P. (31/12 1790) ironiserar över en pjäs av D. G. Björn, Det besynnerliga Spectaclet: »Den Rôle, som Författaren tillagt, af et Amphibium, hälften Käring och hälften Dansmästare, har mycket

¹) Sylwan a. a. s. 158 ff.

²) Handelskammarhuset (1933), s. 75. Påpekad för mig av prof. Sverker Ek.

bidragit at öka Åskådarens nöje». Om »aktion» heter det: »Bland goda infall i Piecen är, då Ordonnateuren, bekymrad at Acteurerne ej skola kunna sina Coupletter, får det Swar af Författaren at sådant icke är owanligt, och at man ej bör surprenera Allmänheten för mycket». En liten skämtsam notis i St. P. (6/2 1781) må noteras: »Til Salu finnes: Uti Bokhandlaren Maculaturens Boklåda, följande dess egne Förlags-Böcker; neml. Konsten at declamera Swensk Vers, utan at förstå Swenska Språket; dedicerad til Theatern», etc. — Den roligaste kommentaren till strofen har emellertid en av Kellgrens många fiender sört för, i en liten dikt i Dagligt Allehanda (4/11 1791), tre dagar efter det att D. L. publicerats i St. P. Dikten heter Dumboms Jugement om Den Tokroliga Natten och har samma versmått som D. L.; förf. tvekar inte ett ögonblick att identifiera Kellgren med Dumbom! Att det syftas på Kellgren som teaterkritiker, visar till full evidens ett citat:

Så spelte två Actörer illa —
Följaktligt dugde Piecen ej?
Och om än Hundra den må gilla,
Så säger Dumbom ensam: Nej!

Nu ser man Tidens barbari;
Patrioter! Landsmän! Hwilken fasa,
När ej et Afton-fjolleri
Kan likna Piecen Gustaf Wasa!

Som vi se, äro Kellgrens patetiska upplysningsappeller träffande imiterade, och elakheten ökas därigenom, att en notis på samma sida i tidningen förmälde, att Gustaf Wasa skulle upp som repris tre dagar senare!

Också — om ej hans Dagbok ljuger —
Skall på Gästgifvargårdarna
I Småland ätas mycket bra;
I fall man matsäck har som duger.

Sylwan har påpekat¹⁾, att Kellgren kände till gästgivar-

¹⁾ a. a. s. 190.

gårdarna i Småland från sina färder till Skatelöf. Vi kunna emellertid komma längre — till odisputabel identitet mellan Dumbom och Kellgren. Av dennes brev framgår på många ställen, att han var synnerligen svag för god mat. På ett sätt, som påminner om den roliga vändningen i D. L., uttrycker han i ett brev till Rudbeck (20/9 1789), avsänt från Grenna, sin åsikt i frågan: »Ätit middag på *Matkull*¹⁾, en Gästgifvargård, så benämd utan tvifvel däraf att där ej fins någon mat, *quasi lucus a non lucendo*»¹⁾. Ett par månader tidigare (26/7 1789) hade han i brev från Småland till samme vän lämnat två belägg för Dumboms kommande tes. Han åt middag i Hvetlanda: »Låt steka en kyckling, som jag köpt och slagtat i Eksjö». Nästa dag äter han middag i Åreda, »ett godt ställe på matsidan», vilket påstående får sin förklaring av tillägget: »Låt steka en dufwa som jag köpt och slagtat i Hvetlanda».

Som Actor skref han kors och tvärs,
Höll Tal i Grenna, Tal i Trosa:
Om någon gång hans Vers var prosa,
Så var hans Prosa aldrig vers.

I stilen var han älskare
Utaf det tydliga och lätta;
»Ty — sade han, och det med rätta —
»Ju simplare, ju enklare.»

Dessa båda strofer stå tillsammans i D. L., vilket säkerligen inte är en tillfällighet. I sitt ämne ha de ju vid första påseendet något gemensamt: det litterära. Annars äro de nog ganska olika; dock även i sin olikhet förenade genom ett band. I första strofen driver Kellgren nämligen huvudsakligen med Thorild, så en smula med sig själv, för att i andra strofen på fullt allvar framlägga sitt eget stilideal; utan jämförelse f. ö. ett liknande dubbelförhållande som i det »metafysiska» strofparet ovan.

¹⁾ Originalets kursivering.

Första strofen växer fram ur en »dumvers» i den franska förlagan:

Il eut des talens divers,
Même on assure une chose:
Quand il écrivoit en vers,
Qu'il n'écrivoit pas en prose.

La Monnaies lustighet verkar fullkomligt harmlös, »när han skrev på vers, så skrev han inte på prosa»; Kellgren fäller ett bestämt värdeomdöme. Sverker Ek ¹⁾ har pekat på en artikel i St. P. (31/12 1790), där Kellgren milt ironiskt driver med den kände pekoralisten Bjuggs poem *Almaktens lof* ²⁾. Sedan Kellgren citerat tre nästan obegripliga strofer, utbrister han: »dessa få rader göra nog at uplifwa begreppet om denne Författares poetiska styl. Det finnes i sanning ingen ting, som kan jämföras med denne Auctors verser, undantagandes hans Prosa.» Kellgren förde ju tidigare en hopplös kamp för rimmet men uppgav i praktiken sin ståndpunkt. 1783 skrev han i St. P. (20/9) som svar på ett Försök till orimmad vers:

Ni skrifver rätt poetiskt,
Men Svenskan til sin Skaldkonst
Behöfver också rimen,
Ty annars blir det prosa.

1791 såg han inte längre så snävt på saken, om han överhuvud hade gjort det. Bjuggs nyssnämnda poem var rimmat; det är naturligtvis versens svulst och platthet Kellgren vill åt, i stil med vad han skriver i ett brev till Rosenstein (29/3 1788): »Allmänheten fordrar, at örnen borde gå till fots, at vers vore prose». Det är klart, att Kellgren inte menade, att prosan nödvändigtvis måste vara platt och okonstnärlig; så vitt jag förstår, menade han, att gränsen mellan prosa och vers inte finge utplånas, och han var rädd för att detta skulle ske genom Thorilds s. k. poetiska

¹⁾ Bidrag till kännedomen om Kellgrens kritiska verksamhet i St. P. Samlaren 1907, s. 188.

²⁾ Ljunggren har felaktigt *Almänhetens lof*.

prosa¹⁾ och genom hans formellt mindre goda vers, vilka båda arter nästan möttes på halva vägen. Redan i ett brev till Rosenstein 1783 (7/10) yttrar han sig i denna riktning. Han meddelar, att han samtidigt översänder »projectet» till en nu förlorad, för Gustaf III avsedd versdedikation till »Gustaf Adolf och Ebba Brahe». »Hvad säger du därom? Är det vers? Är det Prose? Är det intet något sluttande till Thorenianisme? Jag är i närvarande tillstånd ej i stånd at sjelf dömma mig.»

I den följande strofen har uttrycket »ju simplare, ju enklare» blivit berömt, medan »det tydliga och lätta» synes ha kommit i skymundan. Detta är dock Kellgrens stilideal²⁾. Av hans uppsats Om Språkförädling framgår, att kravet på tydlighet är ett intellektuellt krav, kravet på lätthet ett estetiskt krav. Det förra uppfylles av filosofen, det senare av skalden; idealet nås, då »Skalden är Philosoph», »och den Lärde äger smak», annars löper skalden fara att försumma tydligheten, den lärde lättheten, då han »pålägger uttrycket en slafvisk gång». I uppsatsen Om vårt fordna predikosätt klandrar Kellgren det konstlade och besynnerliga, det tvungna, i motsats till det enkla och naturliga; i Philosophen på Landsvägen »graviteten i Skrifter så väl som i upsyn, i gång och åtbörd»; i åminnelsetalet över Wellander heter det, att den uteslutande boklärde inte lär sig »det lätta och behagliga i seder och

¹⁾ Se vidare Ljunggren a. a. I, s. 310 ff. och Arvidson om Thorilds s. k. prosaiska ode, a. a. s. 279 ff.

²⁾ T. o. m. i en så grundlig undersökning som dr Margit Abenius' Studier i Kellgrens prosa (1931) saknar man all hänsyftning på Dumboms ord; förf. kommer emellertid mer än en gång in på värderingar i Dumboms manér. Några exempel. Leopolds ordval är *konstfullt, sökt, tungt och sammansatt* i motsats till Kellgrens (s. 5). Kellgren och Voltaire ha båda »samma ljusa klarhetsbehov, samma vilja att förenkla, att göra det lätt för läsaren» (s. 84). Kellgrens prosarytm utmärkes bl. a. av »lätthet», »orden äro fria från begreppstyngd och substantiell tyngd»; Leopolds av »tyngd» (s. 94). Se även kapitlet Estetiska ord, s. 47 ff. »Formberömande ord» äro bl. a. »lätt», »tydlig»; »formkritiserande», »tvungen», »tung».

umgänge — — —, at gifva *tydlighet* och ordning åt sina tankar och uttryck»; i en bokanmälan i St. P. (12/1 1791) talas om författarens »swullna och meningslösa styl», uppenbarligen motsatsen till »det lätta» och »det tydliga»!

I företalet till Kellgrens skrifter betecknar Rosenstein skaldens prosa som »ren, *tydlig*, bindande och välljudande. Ofta röjde sig Skalden i bildrika uttryck; men alltid Philosophen i ordens och sjelfva bildernas rättighet, i ordning och styrka». Stenhammar¹⁾ prisar hos Kellgren »åtlöjets finhet, stilens glädtighet, skämtets lena och fria vändningar, versens *lätta*, flytande harmoniska gång». »Man upptäcker deri ingen konst, *intet tungt bemödande*: tankarne ha antagit en *lätthet*, som ägnar ämnet.»²⁾ »Vårt språk rörde sig *tungt*, med en stel och afmätt gång, i det tyranniska rimmets fjjettrar. Kellgren gaf oss en egentlig poesi, der tanken och uttrycket, uttrycket och rimmets, med en fri och ledig rörelse åtfölja hvarandra. Han har lossat *den tunga cadensens bojor*.»³⁾ Om Kellgrens verksamhet i St. P. yttrar Stenhammar: »— — — en förunderlig skicklighet att väcka den allmänna uppmärksamheten med *det lätta*, behagliga, skämtande i tonen, att fästa den med klarheten och styrkan af bevis.»⁴⁾

Det ovan sagda avtecknar sig mot en verkningsfull bakgrund, Thorilds kritik av Kellgrens stil. I sin elaka anmälan av Kellgrens Nya Handelsbibliotheket i Nye Granskarren (maj 1784) säger Thorild: »Jag var ock en tid dårad af Hr. Bns (Bibliothecariens) små gracer. Ärkänner dem ännu; men ser något fullkomligare, huru Hr. Bn är *tydlighetens*, prosans (!) och brefstilens poet. Hr. K. Bn har den recueil smak, den façon, det lyckligt samlade, *lätta* och artiga halfsnille som flygtiga hopen begriper och älskar.»

¹⁾ Inträdestal i Sv. Akad. 1798, Poetiska Skrifter (1807) s. 257 ff.

²⁾ a. a. s. 280—284.

³⁾ a. a. s. 289.

⁴⁾ a. a. s. 294.

Och i en uppsats om Skriftsätt¹⁾: »Den, som tänker ordnärt, skrifer gerna *tydligt*». Här är kanske ytterligare en förklaring till att Kellgren villigt iklätt sig Dumboms skepnad!

At vara gift, och vara slaf,
Höll han för samma i det mesta,
Och ibland Ägtenskap det bästa
Det Ägtenskap, som ej blir af.

Detta är egentligen mer än en självbekännelse; det är en tidens egen bekännelse om den intellektuella oro och den — sit *venia verbo* — idealitet, som ligger under all frivoliteten, och som hos libertinen Kellgren åstadkommit så kraftiga pendelslag som till Nya Skapelsen och Till Christina. Liksom vi ovan kunnat iakttaga, utgör denna strof i D. L. ett slags sammelbäcken för Kellgrens bemödanden att skipa rättvisa i sin egen tankevärld, att avbalansera de olika tendenserna i sitt väsen mot varandra. Vi förstå detta bättre, om vi först ta sikte på tidens äktenskapsdebatt, ty om en sådan kan man faktiskt tala; och även om den inte tog så stora yttre proportioner som 80-talets och 1920-talets, har den ett visst släktttycke med dessa, den stora brytningstidens släktttycke. Grundtendensen i denna debatt är frihetsproblemets måttstock på äktenskapet, inte bara mannens frihet utan lika mycket kvinnans. Beteckningen »debatt» är kanske en smula missvisande; bättre vore att säga »äktenskapsfilosofi», en term, som redan fru Ljunggren föregriper i Några ord till min K. Dotter:

At giftas — ej et ämne fins
Mer rikt at i maximer drifva.

Själv behandlar hon ju äktenskapet ytterst respektlöst, ibland mera lätt och lekande, ibland mera bittert. Et godt råd är bättre än penningar; enfaldeligen förestäldt i frågor och svar, så heter en skälmsk och nätt dikt från 1781, målade en mans villrådighet inför giftermålet, vilket synas från alla möjliga synpunkter, negativa och positiva.

¹⁾ Ljunggren a. a. I, s. 280.

Och i *Probatum est* (1743) talar hon nästan med Dumboms ord:

I Ägta Ståndets *Slafveri*
Mit korss jag länge måste bära;
Men Consistorium vare ära!
At jag blef från min Qvinna fri!

Vi nu ej mer hvarandra hata,
Tvärtom det kommit just i rop,
Hur hjertans väl vi trifvas hop,
Allt se'n vi bo hvar på sin gata.

I denna anda måste man säkert läsa de skenbart meningslösa orden i D. L. om att det bästa äktenskapet är det äktenskap som ej blir av; det är f. ö. inte svårt att hitta andra prov på denna mot äktenskapet kritiska inställning, mera frivolt eller mera allvarligt uppfattad. I St. P. (2/1 1790) förekommer ett Samtal om Giftermål och Fruntimmers upfostran, där en kvinna finner äktenskapet inte hålla måttet efter hennes »ideale Fordring»: »Jag älskar Ernst; men han skal aldrig bli min Man. — Men hvad skäl kan Ni wäl ha at tyrannisera Er egen böjelse? — *Frukta at sjelf bli tyranniserad.*» Tanken varieras i andra toner; i St. P. heter det i en dikt (15/5 1781) bl. a.:

Må fritt en annan bojor knyta,
Och sällan lycklig, sällan nöjd,
Af en beständig trohet skryta!
Hwad större mänsklig dårskaps höjd
Än nöjet uti *trældom* byta?»

Att dessa nya vindar ytterst blåst hit från Frankrike, behöver inte närmre påpekas; jag kan emellertid inte neka mig att anföra ett ställe ur St. P. (1/12 1781), som visar, vilka kostliga former beundran för mönsterlandet kunde ta sig. Det heter där i en Reflexion: »Man hör ofta i Frankrike en hustru säga: Jag skulle nog tycka om den karlen, om han ej vore min Man. Det är hopp, at smaken en gång här

i Swerge torde hinna til samma högd (!) Jag känner en af våra Stockholmsboer, som skilgt sig wid sin Fru, emedan han ej kunnat tåla henne, och strax derpå blifwit hennes häftigaste dyrkare.» T. o. m. den allvarlige Thorild kunde uttala sig i denna riktning. »Jag tillstår», skriver han 1782 till Heurlin¹⁾, »att äktenskapet måste vara ett törnigt paradis; men vägen dit är förförisk. Hon är så till allt förderf.»²⁾

Skall man nu se efter, var Dumboms yttrande om äktenskapet egentligen hör hemma, så finns det knappast någon anledning att jämställa det med de mera frivola av denna art. Tvärtom. I sina brev yttrar sig Kellgren ofta lättfärdigt om sina bekantas fruar, men lika ofta med vördnad och respekt. Och i en sådan bröllopsdikt som Hyménee synes han mig ha positivt uttryckt den idealitet, som han uttryckt negativt i D. L.:

Jag här med sällhet icke menar
En vällust alltid full och hel,
En ström af nöjen som ej tryter,
Som alltid klar och stilla flyter,
En sådan sällhet, utan fel,
Ej var, ej blir en dödligs del.
Men ömma Makar, ädla Vänner!
När eder kärlek, af de band
Som evigt fängsla eder hand,
Blott styrkan, men ej tvånget känner;
När aldrig mättad, alltid nöjd,
Han ej för ledsnaden förskräckes,
Men af förfarna känslors fröjd
Til samma känslors åtrå väckes;
När båda äga tålmod
At öfverse hvarandras svaga,

¹⁾ Ljunggren a. a. I, s. 220.

²⁾ I sin skrift Thorilds bref till C. F. Cramer (1907) nämner Lamm, att Thorild gjort en hel del »pessimistiska uttalanden om äktenskap och familj».

At lifvets börda lika draga
 I alla skiftens ebb och flod;
 När Han til missbruk icke drifver
 Den skäggrätt Paulus gifvit har;
 När Hon med munterhet förtar
 Det trumpna honom syslan gifver:
 Då skall i dygdens lugna hamn
 Er lefnad som en dag försvinna,
 Och döden eder ännu finna
 I nöjets och hvarandras famn.

Här tecknar Kellgren uppenbarligen ett äktenskapligt ideal, vilket givetvis endast sällan, om någonsin, kan uppfyllas. Mot denna bakgrund få Dumboms ord sin förklaring; Kellgren vet så gott som alltid, vad han säger, och fördenskull kan det inte vara någon tillfällighet, att han »i det mesta» satte likhetstecken mellan äktenskap och slaveri. Han reserverar sig alltså för det fåtal äktenskap, som inte medföra slaveri. Och ur tredje och fjärde versen kan man nu läsa ut »den ideale Fordring»: kan inte äktenskapet bli sådant som jag har tecknat det i Hymenée, så är det bättre, om det aldrig blir av!

Både av den sistnämnda dikten och av ett par andra citat härovan framgår tydligt, att likställigheten mellan könen är självklar; ur Dumboms ord kan man inte heller få fram någon annan mening. Även denna form av »égalité» är en logisk konsekvens av den sanna upplysningen; det är inte bara Thorild, som har äran av att ha hävdat kvinnans människovärde. Condorcet sätter in saken i dess stora sammanhang¹⁾: »Parmi les progrès de l'esprit humain les plus importants pour le bonheur général, nous devons compter l'entière destruction des préjugés, qui ont établi entre des deux sexes, une inégalité de droits funeste à celui même qu'elle favorise».

»Äktenskapsfilosofien» är tydligen ett specialfall av hela upplysningsproblemet, en »feminismens» första stormsvala

¹⁾ a. a. s. 359.

i vårt land, som nog inte blivit tillräckligt beaktad¹⁾); fru Nordenflycht är sålunda inte utan efterföljare under adertonde seklet. Ljunggren²⁾ har i förbigående framhållit St. P:s stora intresse för alla frågor rörande förhållandet mellan könen, varvid tidningen främst påtalar bristerna i kvinnans uppfostran. Detta sker ofta i skarp polemik mot äldre föreställningssätt och mot Swedenborgs äktenskapsuppfattning; så gisslas t. ex. en prästmötespredikan i Lund 1780 (St. P. 7/7 1781) av en doctor Bergström över ämnet Man och Quinna skapade efter Guds beläte, til en ägta sammanlefnad samt en liknande predikan av Probstens Santeson mot hordom; en 112 sidor stark lundadisputation de Conjugio av prosten Carl Kullberg omnämnes under rubriken Nyheter (16/7 1781), visserligen utan kommentar men säkerligen med ett gott öga till dess ortodoxa innehåll, om vilket särskilt kapitlet om »divortium» kan upplysa, riktat »contra Libertinos, Anabaptistas & Copticos»; i en fingerad bokanmälan (St. P. 6/2 1781) skämtas med »Bewis, hämtade utur förnuftets ljus och naturliga lagen, at Flickor böra uti Giftermåls-saker rätta sig efter Föräldrars capricer och egennyttan».

Mycket skulle kunna tilläggas i denna fråga, men jag nöjer mig här med att lämna några prov på den ymnigt flödande äktenskapslitteraturen, som tar upp en betydande del av de boknyheter vilka i St. P. annonseras av stadens boklådor: En Mans Tankar wid sin Hustrus död; En fullkomlig ägta Hustrus Bild; Huru skall et ungt Fruntimmer värdigt bilda sig; Berättelse om et nytt sätt at förbättra onda och wanartiga Hustrur; En Resande Mans tankar, som wil gifta sig i Stockholm; Predikningar för unga Fruntimmer; En Friares Bref deruti han söker sig en Måka och afmålar sin egen och sin tilkommande Bruds Ca-

¹⁾ T. o. m. i ett utpräglat ortodoxt arbete Okyskhetens skadeliga påföljder (1772), bl. a. riktat mot skilsmässor lägges den avgjort största skulden för de sorgliga förhållandena på männen.

²⁾ a. a. I, s. 110.

racter; Fruntimrens Swagheter; Orsaker til Missnöjda Äg-
tenskap; Ungkarlarnas hinder från Giftermål.»

Man hört hur mången Auctor skriker
När minsta fel bestraffning fann;
Men Dumbom tålte lätt Critiker,
Så snart de rörde någon ann.

Enligt Albert Nilsson¹⁾ lär Neikter en gång i ett brev till
Rosenstein ha kallat Kellgren för »salig Dumboms förfat-
tare, den odödlige». Jag hoppas min framställning hittills
inte har jävat detta omdöme; och jag anser, att det av
ingen strof så motiveras som av den vi nu till sist skola
behandla. Varför tages då den till sist? Jo, därför att
Kellgren har lagt in något av det vackraste i sin karaktär
i den, sin självironi, sin självkritik. Vore han och Dum-
bom inte identiska här, skulle epigrammet efterlämna en
ganska fadd smak; nu däremot har det som så många andra
i D. L. något av stålets spänst i sig. Kellgrens ytterliga
känslighet för kritik är klart framhävd av moderna forskare;
Ehnmark²⁾ påpekar hans »ömtåliga retlighet», hans
ovilja mot den kritik, som riktas mot honom själv; Lamm
kommer i sin ovan anförda Kellgrensstudie gång på gång
in på detta ämne³⁾: »I hvarje replik ser han ett fördolt
personligt angrepp». Ljunggren⁴⁾ har klart öga för dessa
drag i Kellgrens karaktär, inte minst hans ömtålighet i
striden med Thorild. Och det vore fullkomligt meningslöst,
om t. ex. följande ord av Kellgren inte gällde honom själv:
»Det retligaste Gud skapte, var en Auctors fiber. Han lef-
ver, lik spindeln, i varje tråd af sin väf»⁵⁾. Eller: »Känna
hastigt; och känna djupt: se der hela grunden til Skaldens,
Oratorns, Artistens Snille. Undra derföre ej, om de lät-

¹⁾ a. a. s. 214.

²⁾ Studier i svensk realism (1930), s. 51 o. 56—57.

³⁾ Se t. ex. s. 137 o. 139.

⁴⁾ a. a. I, s. 168, 295.

⁵⁾ Philosophen på Landsvägen.

tare såras än vanlige människor. Det knappålsstyng, som genombårar Fjäriln, hinner ej fram genom Björnens hud.»¹⁾

Att Kellgren var en självanalytiker av rang, därom vittna hans brev på en mångfald ställen, naturligtvis först och främst det underbara K- och k-brevet²⁾. Här tar jag närmast sikte på en del brevställen, där Kellgren bl. a. självkritiskt talar om sin egen *dumhet*; dessa belägg kunna dessutom ytterligare (se ovan s. 223) bidra till att förklara hans val av titel på sin dikt och epitet på sig själv. I ett brev till Clewberg (2/2 1776) heter det: »Jag har gifvit mig ett dråpeligt ämne till en satir öfver mig själf: Ja, jag är intet annat än en *etourdi*, en fullkomlig *Marsyas*»; i brev till densamme av 22/3 1776 nämner han sig »en sträng anklagare af sig själf»; den 17 maj s. å.: »jag känner, att jag är egenkär och jag rådnar»; 4/7 s. å.: »Jag skäms för så mycken egenkärlek»; 10/7 1778: »Men à propos! du må tro att jag i dag fått mig en förbannad *contusion* i *Dagl. Alleh.*³⁾. Man medger att *Ristells verser* äro så odugliga, att ingen förnuftig människja kunnat fästa sin attention vid dem, men just därför är jag en *Don Quichotte*, en narr, en oförskämd gatpojke, ett nöt, en gudlös människja — summa alt hvad som finnes i månglerskornas *Phraseologie*»; 2/3 1781: »du ser åtminstone att jag ej en gång döljer för dig mina dårskaper och *ridicules*»; till *Bergklint* skriver han (9/12 1784): »Jag gratulerar min *Bror* att hafva kommit, som jag hoppas, till det lugn och den bequämlighet, som ingen bättre vet värdera, än den som en lång tid känt besvären af den stora verldens tvång och den *litterairas tracasserier*»; i K- och k-brevet: »Vid hvar sottise som anträffas, det vill säga, vid hvar rad, behagade *Bror* påminna sig att jag talar till mig själf»; i samma brev: »Men supponera det mirakel, att jag ännu

¹⁾ *ibid.*

²⁾ Redan 7/10 1783 skriver han till *Rosenstein*: »det är intet första gången jag funnit mig i contradiction med mig själf».

³⁾ Se vidare den ingående kommentaren till detta brev i *Samlade Skrifter IX*, s. 43, utg. av *Sverker Ek* och *Otto Sylwan*.

fick tillbaka mitt förstånd»; i samma brev talar han om sitt »osmakeliga, egoistiska sladder» och nämner sig återigen »en narr, en storskrytare, en Charlatan»!

Det är att märka, att sådana uppriktiga utgjtelser återfinnas i privata brevuttalanden; den självbekännelse, som finnes i Kellgrens skrifter är betydligt mera beslöjad. Detta uttrycker hans vän Stenhammar i det akademiska minnetalet¹⁾ i idealiserad form: »Han led af orättvisa och kallsinnighet, men detta lidande var utan röst; hans suckar göto sig hemligen i vänskapens sköte, men det var alltid det förolämpade vettets harm, som hördes, aldrig det enskilda missnöjets: det var alltid förnuftet han hämnade, aldrig en sårad fåfänga». På ett annat ställe i samma tal²⁾ vittnar Stenhammar om hans starka självkritik: »hans ytterliga misstroende till sig sjelf gjorde honom tveksam».

Om vi betänka allt detta är det nog inte utan, att de ord med vilka Kellgren slutar D. L., γυωθv σεαυτον, i första rummet äro riktade till honom sjelf³⁾.

Kellgren var ägare till La Rochefoucaulds Maximes. I dem kunde han bl. a. läsa: »Nous avons tous assez de force pour supporter les maux d'autrui». Som vi se, ett yttrande av självkänedom. Kellgrens försvenskning lyder: »Dumbom tålte lätt Critiker, Så snart de rörde någon ann». Det är samme man som har skrivit:

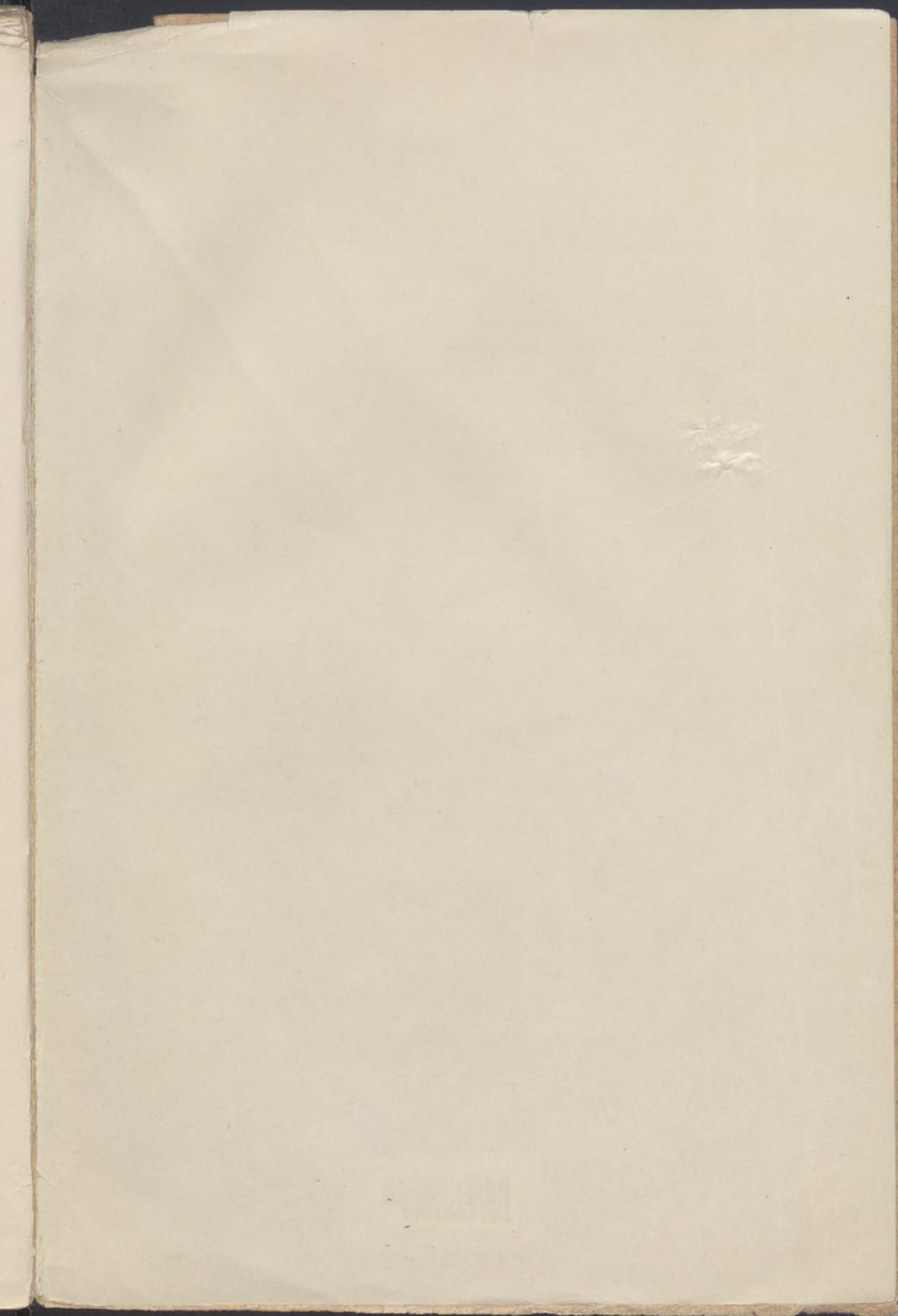
Håll up! — Jag nog min dårskap ser;
Jag, som en an, åt svaghet skattar,
Och, då jag högt åt andra skrattar,
Jag åt mig sjelf i tysthet ler.

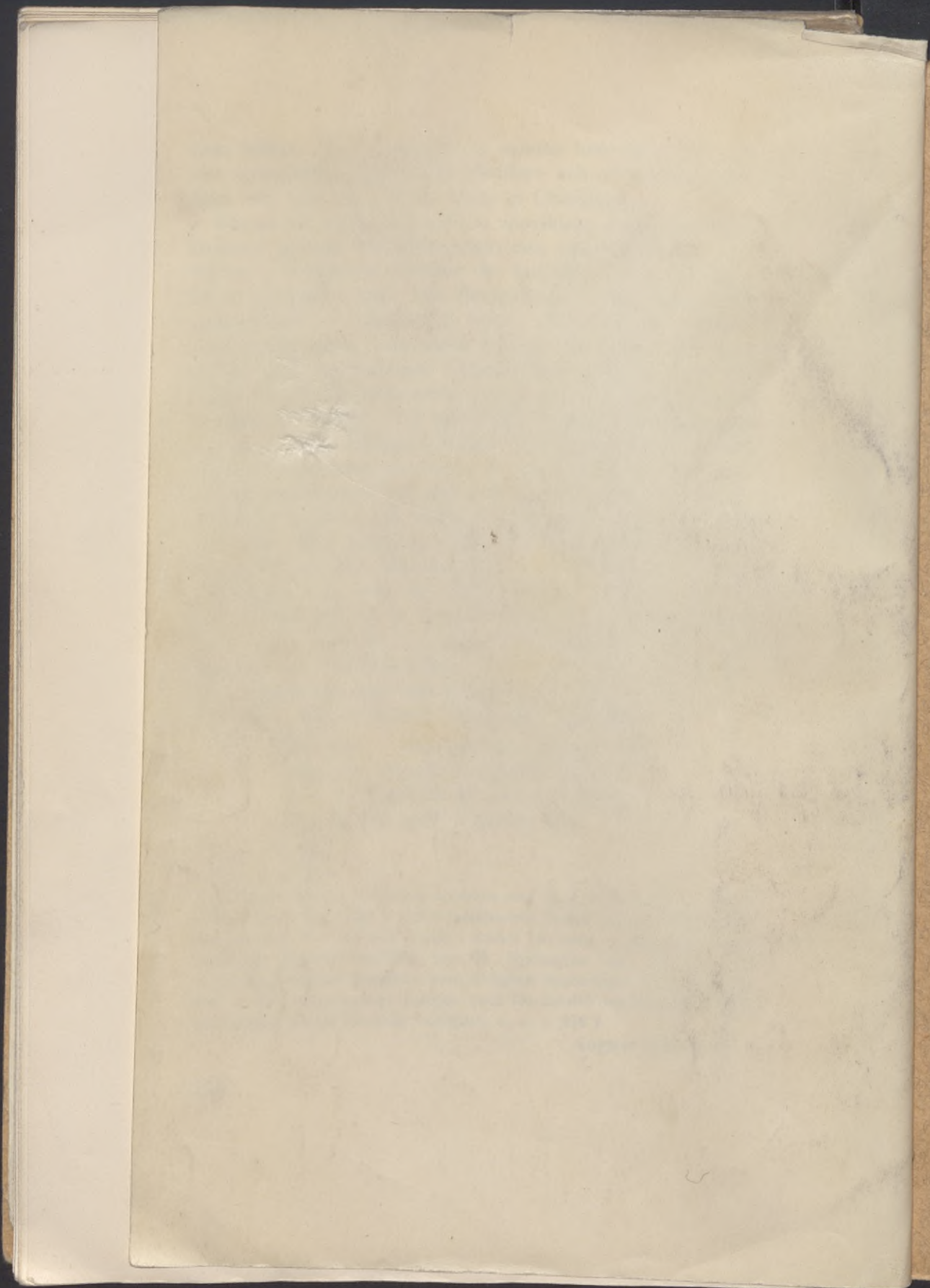
¹⁾ a. a. s. 300.

²⁾ a. a. s. 323.

³⁾ Att de dessutom äro att uppfatta som en drift med tidens otaliga »filosofiska» traktater i självkänedomens konst, är en annan sak; jag hänvisar åter till min skrift i ämnet (se ovan, s. 25, noten). Vad Dumboms dödssätt beträffar, har Th. Hjelmqvist visat, att detta var en mycket gångbar lustighet, som Kellgren uppsnappat. Se Nysvenska stud. s. 278 f. Hjelmqvist redogör även för strofen om Försynens nåd; den bygger på en liknande lustighet, a. a. s. 276 f.

August Peterson.

1001864194

